
TÜRKİYE'DE TÜTÜN (*Nicotiana tabacum* L.) YETİŞTİRİCİLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE COĞRAFI DAĞILIMI

Le Developpement Historique et la Dispersion Geographique de la
Cultivation de Tabac en Turquie

Uzm. Güven ŞAHİN¹
Prof.Dr. Nuran TAŞLIGİL²

Özet:

Türkiye’de kırsal kesimden şehirlere olan göç, genç nüfusun zirai faaliyetler ve kırsal hayattan uzaklaşma eğilimi zirai yaşamda dikkat çekici gerilemelere neden olsa da Türkiye’de tarım hala büyük öneme sahip bir iktisadi faaliyettir. Türkiye’nin coğrafi konumu ve köklü bir tarım ülkesi kültürünün bulunuyor olması, ihracatında tarımsal ürünlerin hala önemli bir paya sahip oluşu ile tarım önemini korumaktadır. Türk tarım tarihinde tütün her zaman önemli bir yere sahip olmuş üretimi, sanayi ve son yıllarda da tütün mamullerinin toplum sağlığı ve sosyal hayatındaki yeri ile gündemi meşgul etmiştir. Türkiye’de tütün tarımının başlangıcıyla birlikte tüm dünyada “Türk / Şark Tütünü” adıyla tanınır hale gelmesi, yetiştirilişi ile ilgili yapılan yasal düzenlemeler ve söz konusu faaliyetin sağladığı istihdam sayesinde tütün çoğu tarımsal ürün içerisinde özel bir yer edinmiştir. Bu çalışmada Türk tütün tarihi, geçmişten günümüze istatistiksel analizi, tütün yetiştiriciliğinin coğrafi dağılımı ve politikaları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tütün, Nicotiana tabacum L., Tütün mamulleri, Türk (Şark) tütünü, Tarım coğrafyası, Türkiye.*

---

¹ Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, guwen_sahin@hotmail.com

² Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi.

Résumé:

Malgré la migration citadine de la population provinciale et la tendance du peuple jeune a la vie citoyenne que provoque un récession a la vie agricole, l'agriculture porte sans doute un grand importance et effet en Turquie. Cette importance vient de la situation géographique, d'une culture ancienne et profonde de la vie agricole au pays, et aussi, la proportion toujours importante des produits agricoles a l'exportation du pays. La cultivation du tabac a eu toujours une participation notable a la vie agricole depuis longtemps; la quantité de production, l'industrie et, surtout dans les années prochaines, l'effet sur la santé publique se sont pris compte pour les motifs essentielles. Dès le début, le tabac turc est connu et admis par le nom "Le Tabac Turc/Oriental"; la réglemantation et régulation des methodes de cultivation et l'emploi énorme ont attribués une grande importance au tabac. Dans cette étude détaillée, on a étudié l'histoire de l'agriculture de tabac, les résultats analitiques, statistiques et numériques, la dispersion géographique, les régulations et la politique agricole de l'état pendant le temps.

Mots clés: *Tabac, Nicotiana tabacum L., Produits de tabac, Le Tabac Turc (Oriental), le terrain géographique agricole, Turquie.*

GİRİŞ:

Amerika'nın keşfiyle birlikte dünya sadece siyasi, sosyolojik ve ekonomik açıdan bir değişim yaşamamış aynı zamanda yeni kültürler, farklı sebze, meyve ve hayvan türleri de Eski Dünyaca tanınmıştır. Yeni Dünya'dan getirilen tarım ürünlerinden patates, vanilya, domates, mısır, ananas, yerfıstığı Amerika yerlileri tarafından uzun yıllardır tüketilen tütün kadar hızlı bir şekilde dünya çapında yayılmıştır. Türkiye'ye tütünün ilk olarak ne zaman ve ne şekilde geldiği konusunda farklı araştırmacılar tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan Borio (2007) tütünün 1580'de Venedikliler tarafından getirildiği, 1600'lü yılların başına kadar tütün ihtiyacının ithalat yoluyla karşılandığını, 1630'lu yıllara gelindiğinde ülkenin (Osmanlı İmparatorluğu'nun) farklı sancaklarında yetiştirilmeye başlandığını ve 1633'te IV. Murat tarafından tütün tüketiminin yasaklandığını belirtmiştir (Borio, 2007: 6-11). Türkoğlu (1979) tütünün ilk olarak 1603 yılında imparatorluk topraklarına taşındığını, 1612'de tütün tüketiminin yasaklandığı, 1639'da da tütün içenlerin idamla cezalandırıldığını belirtmiştir (Türkoğlu, 1979: 196). Doğruel (2000)'ler Osmanlı topraklarına tütünün ilk olarak 1612'de Hollanda ile yapılan bir ticaret anlaşması sonucunda girdiğini belirtmiştir (Doğruel, Doğruel, 2000: 25). Er ve arkadaşları (2011) ise söz konusu bitkinin ülkeye ilk girişini 1601 – 1605 yılları arasında olduğunu ifade etmektedirler (Er ve ark., 2011: 76). Burada ironik olan tütünün ülke topraklarına ilk girişinin bazı hastalıkların tedavisinde kullanılan bir çeşit ilaç şeklinde oluşudur. Bu durumu da Savaş (1969: 151) tütünün memleketimize ilk olarak 1594 yılında ilaç olarak girdiğini belirtmiştir. Yapmış olduğumuz literatür çalışması ve tarihi belgeler ışığında tütünün ülkemize bilhassa Anadolu'ya hangi tarihlerde ve ne şekilde girdiği yönünde kesin bir şey söyleyemesek de genel olarak Anadolu'nun ve Türk çiftçisinin tütünle buluşmasını XVI. yy.'ın sonu XVII. yy.'ın başları olarak belirtmek yerinde olacaktır. Bu sonuca göre Türkiye için 400 yılı aşkın bir tütün geçmişi bulunmaktadır diyebiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ziraati ilk olarak Makedonya, Kırcaali, Yenice'de başlamış, Anadolu'da ise Bursa, Avunya (Agonya)³, Söke, Foça ve Akhisar'da ilk defa ekimi yapılmıştır (Mercimek, 1999: 11). Özellikle Anadolu şartlarına çok iyi adapte olan tütün uluslararası pazarlarda "Türk Tütünü" veya "Şark/Oriental Tütünü" (Turkish/Oriental tobacco) adıyla aranan bir hale gelmiş ve kendine has aromasıyla sosyal hayatta önemli bir yer edinmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli ihracat ürünlerinden biri olan tütün Türkiye Cumhuriyeti'nin de temel ihracat ürünlerinden birisi olarak önemini korumuştur. 1980'li yıllara kadar tütün üretimi kabaca düzenli bir artış eğiliminde olmakla beraber yapılan araştırmalarla insan sağlığına olan olumsuz etkilerinin kamuoyu bilinci oluşturması ve 1996'da tütün ve tütün mamullerinin kullanımının belirli alanlarda yasaklanması söz konusu zirai faaliyetin yıldıan yıla gerilemesine neden olmuştur. 2010 yılı itibarıyla Türkiye tütün ekim alanı bakımından dünya genelinde 8., üretim bakımından da 18. sırada yer almaktadır (FAO, 2013).

³ İyonyalılar tarafından kurulan yerleşim bugünkü Yenice (Çanakkale)'den Gönen (Balıkesir)'e kadar olan sahayı ifade etmektedir.

Fotoğraf 1: Tüm Dünyada (Özellikle A.B.D. ve Avrupa’da) Uzun Yıllar Popülaritesini Koruyan Türk Tütünlerinden İmal Edilen ve Her Birinde Buna Vurgu Yapılarak Pazarlanan “*Turkish Cigarette*” İbareli Tütün Mamullerine Birkaç Örnek

Tütünün Genel Özellikleri ve Yetiştirme Şartları

Keyf verici bitkiler kategorisinde yer alan tütün (*Nicotiana tabacum L.*), patlıcangiller (*Solanaceae*) ailesinden tek yıllık bir bitkidir. Söz konusu ürün endüstri ve aromatik bitkiler kategorisinde de ele alınmaktadır. Farklı coğrafi şartlara kısa sürede ve oldukça iyi şekilde uyum sağlayabilen tütün, adaptasyon kabiliyeti en iyi tarımsal ürünler arasındadır. Anavatanı Orta Amerika olan tütün, 2010 yılına gelindiğinde Çin’den Kanada’ya, Zimbabve’den Belçika’ya kadar toplam 128 ülkede yetiştirilir hale gelmiştir.

Dünya tarım tarihi içerisinde neredeyse hiçbir ürün tütün gibi çok hızlı bir şekilde yayılış göstermemiştir. Günümüzde tütün ve tütün mamullerinin tüketilmediği bir ülkeden bahsetmek mümkün değildir.

Günümüzde 60'ı aşkın tütün türü içerisinde en fazla yetiştiriciliği yapılan *Nicotiana tabacum* L. olup ülkemizde de yetiştirilen tütünlerin çok büyük bir kısmını (% 95'i kadarını) oluşturmaktadır. Söz konusu bu türün ardından en fazla yetiştirilen *Nicotiana rustica* L. olup ülkemizde ekseriya Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yetiştirilmektedir. *Nicotiana tabacum* L. uluslararası piyasalarda Türk veya Şark tipi tütün olarak da bilinen ve ekseriya sigara imalinde kullanılan tütün türü olup, *Nicotiana rustica* L. ise daha ziyade nargile, pipo, enfıye ve çiğnemelik tütün olarak istifade edilen, nikotin oranı yüksek (% 4 – 6) bir tütün türüdür. Bunlar Türk tütününe göre daha düşük kalitelidir.

Fotoğraf 2: Solda Çiçeklenmiş Tütün ve Kapsülleri, Sağda da Yeni Gelişen Bir Tütün Fidesi Görülmektedir

Nicotiana tabacum L. türünden olan Türk (Şark/Oriental) tipi tütünlerden özellikle ülkemizde yetiştirilenlerin içeriğindeki etken madde ve temel kalite göstergesi olan nikotin miktarı % 1'den az olmakla beraber tüm Türkiye'deki tütünler göz önüne alındığında bu oran % 1 – 2 civarında değişmektedir. Bu sayede içimi en hafif tütünler olarak bilinmekte ve nikotin oranı daha yüksek olan tütünlerle harmanlamada aranılan bir özellik sergilemektedir. Ana hatlarıyla Türk tipi tütünler; nikotin oranı düşük, azot ve protein içeriği az, tohumları % 34 – 45 oranında kaliteli yağ içeren, kokusu ve tadı ağır olmayan, küçük kıtalı (kıta: yaprak ayası) ve kurutulduğunda sarı renk alan, 0.5 – 2 m. arasında boylanabilen, ülkemiz şartlarına çok iyi adapte olmuş bir bitkidir (Er ve ark., 2011: 78). Türkiye şartlarında çok iyi kalitede tütün elde edilmekle beraber coğrafi şartların çeşitliliğinden dolayı kısa mesafelerde çok değişik özelliklerde tütünler elde edilmektedir. Örneğin Doğu Karadeniz'de (Özellikle Trabzon'da) ve İskenderun'da nargilede kullanılan tömbeki tütünü yetiştirilirken Orta Karadeniz'de (Samsun, Bafra) çok daha üstün vasıflı tütünler elde edilmektedir. Nikotin oranı da tütünün yetiştirildiği coğrafi bölgeden bölgeye

farklılık göstermekte olup Ege ve Karadeniz Bölgesi tütünleri % 1 – 3 oranında nikotin içerirken bu oran Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgeleri tütünlerinde % 3 – 5 civarındadır.

Tütün, tütün sanayinin hammaddesini teşkil etmekte olup başta pipo (kıyılmış tütün şeklinde) ve nargilede (tömbeki tütünü) tüketilmekte iken sigaranın keşfiyle çok daha fazla ve yaygın bir şekilde tüketilir olmuştur. Önceleri enfiye (Tütün tozunun buruna çekilmesi) ve çiğneme yöntemiyle de tüketilen tütün, aynı zamanda tohumlarının içerdiği yüksek yağ oranıyla boya ve sabun sanayinde, kolonya ve esans imalinde kullanılmaktadır. İçeriğindeki nikotin sayesinde zirai ilaç imalinde de istifade edilmektedir.

Tütünü, coğrafi dağılımı konusunda da bahsedeceğimiz gibi, dünyanın çok değişik coğrafi şartlarında ziraati yapıldığından belli bir iklimin tanıtıcı bitkisi olarak nitelendirmek güçtür. Genel olarak iklim ve toprak şartları açısından toleransı yüksek bir bitkidir. Bununla birlikte ince yapraklı, belli bir aromaya sahip, kokulu yüksek kalitede tütün elde edebilmek için belirli iklim ve toprak şartlarından bahsedilebilmektedir.

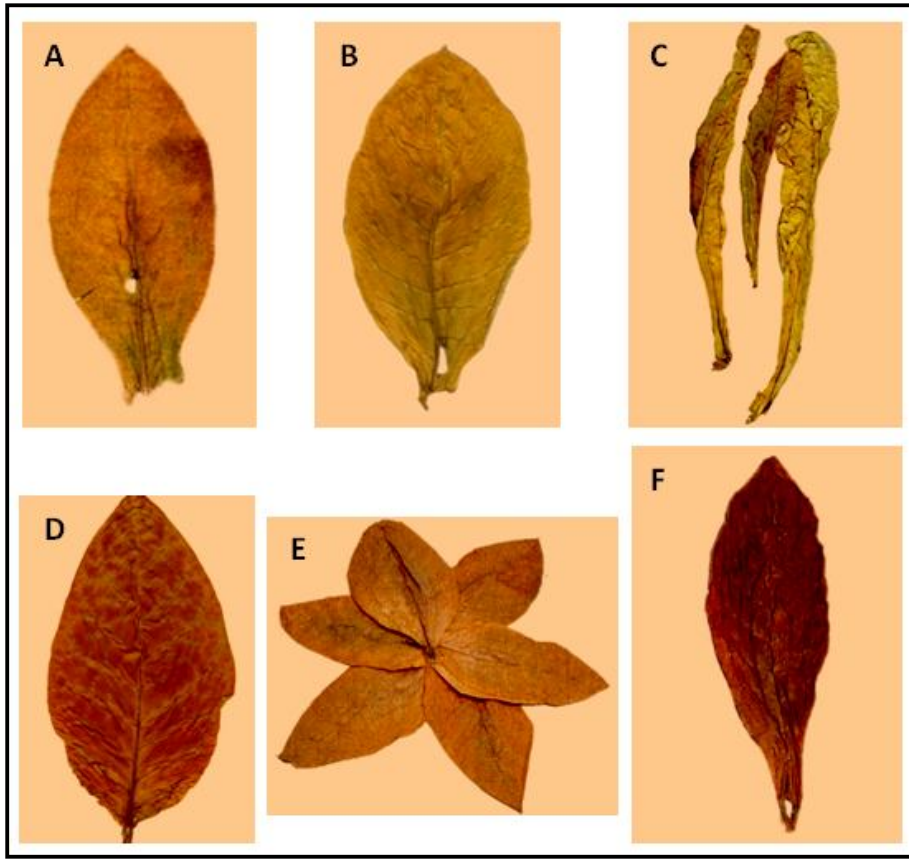
İklim şartları; yüksek yaz sıcaklarından pek hoşlanmayan tütün, ortalama 100 – 110 gün süren yetiştirme devresi boyunca sıcaklıkların 12° – 15°C altına düşmemesi, optimal sıcaklık değerlerinin 22° – 24°C olmalıdır. Özellikle gelişme devresinde sıcaklığın 20°C’nin altına düşmemesi gerekmektedir. Nikotin oranı düşük, iyi kalitede tütün eldesi için toplam 1800 – 3500°C sıcaklık gerekmektedir (Taşlıgil, 1992: 130; Baydar, 2009: 302; Doğanay, Coşkun, 2012: 205).

Yıllık ortalama yağışı 500 – 700 mm. civarında olan yerler tütün yetiştiriciliğine elverişli olup söz konusu yağışların yetiştirme devresinde (İlkbahar ve yaz başlarında) düşmesi uygundur. İhtiyacı olan suyu yağışlardan karşılayan tütün aşırı kuraklık yaşamadığı sürece sulanmaya ihtiyaç duymayan bir bitkidir (Taşlıgil, 1990: 369). Püroluk tütünler için 2000 mm.’ye yaklaşan yağış değeri yeterli olup bu şartları da ülkemizde de bir dönem yetiştirildiği yer olan Doğu Karadeniz’de bulmaktadır. Tömbeki tütünleri için ise yıllık 300 – 500 mm.’lik yağış yeterlidir.

Diğer iklimik şartlara baktığımızda ideal bir tütün eldesi için nispi nemin % 55 – 60’ı geçmemesi gerekmektedir. Nispi nemin yüksekliği tütün ziraatinin temel problemlerinden mavi küf hastalığı başta olmak üzere, nikotin oranının yükselmesine de sebebiyet vereceğinden kalitenin düşmesine neden olmaktadır. Tütün için şiddetli rüzgarlar zararlıdır. Zira rüzgara bağlı olarak yırtılan yapraklar tütün pazarında tercih edilmemekte, bu nedenle özellikle şiddetli rüzgarlara karşı korunaklı sahalara tercih edilmelidir.

Toprak şartları; *Nicotiana tabacum* L. türü Türk tütünü için bitki besin maddelerince fazla zengin olmayan (Bununla birlikte puro ve pipo için kullanılan tütünlerde nispeten daha zengin topraklar istenir), hafif nemli, geçirimli, derin topraklar uygundur (Er ve ark., 2011: 79; Doğanay, Coşkun, 2012: 206). Toprakların nötr veya hafif asidik olması da tütün yetiştiriciliği için ideal olup özellikle de kırmızı renkli topraklarda çok iyi bir gelişim göstermektedir (Savaş, 1969: 162; Taşlıgil, 1990: 370). Taban suyu seviyesinin de 1 m.’den yüksek olmaması aranan bir diğer özelliktir. Çoğu bitkisel üretim faaliyeti için uygun olmayan eğimli sahalarda tütün yetiştiriciliği için oldukça elverişlidir. Bu gibi sahalarda değerlendirilmesinde tütün yetiştiriciliği çiftçi için büyük önem taşımaktadır.

Gübreleme tütün yetiştiriciliğinde zorunlu değildir. Öyle ki gübreleme her ne kadar verimi artırsa da tütün kalitesini düşürdüğü için çok da tercih edilmemektedir. Tütün yetiştiriciliğinde bir diğer cazip özellik ise olağanüstü bir durumla karşılaşmadığı takdirde münavebeye ihtiyaç duyulmamasıdır.

Tütün Eksperleri Derneği Arşivinden

Fotoğraf 3: Türkiye’de Yetiştirilen Türk/Şark Tipi Tütün Yapraklarına Örnekler
(A: İzmir, B: Gönen, C: Bitlis, D: Akçaabat, E: Trabzon, F: Bafra)

Beşeri şartlar; tütün yetiştiriciliği Türkiye’de ekseriyetle aile tipi işletmelerde ve tüm aile bireylerinin katılımıyla gerçekleşmektedir. Nitekim tütün ziraati her aşamasında (Ekiminden yaprak kırımına, ipe diziminden balyalanmasına) yoğun emek isteyen bir faaliyettir. Bu durumda mekanizasyonun en az olduğu zirai faaliyet olması da etkilidir.

Tarlaların hazırlanması, doğrudan tohum ekiminin değil fidelerin tarlalara dikilmesi ve dikiminden itibaren bölgeden bölgeye değişmekle beraber ilk hasadın yapılmaya başladığı 2 – 2.5 aylık zamana kadar çeşitli hastalık ve zararlılarla mücadele ilk ve de en önemli aşamadır. Ege Bölgesi’nde Mart – Nisan civarında başlayan dikim Marmara’da Nisan – Mayıs, Karadeniz’de Mayıs – Haziran ortaları ve iç bölgelerde de Mayıs sonu Haziran civarında gerçekleşmektedir. İklim şartlarından ötürü ilk hasatlar Ege Bölgesi’nde Mayıs sonunda başlar ve Eylül ayının başlarına kadar devam eder. Marmara’da Temmuz ortalarında başlayan ilk tütün hasatları Eylül ortalarına kadar, en kısa hasat süresi ise Karadeniz Bölgesi’nde söz konusu olup Temmuz ortalarında başlar ve Ağustos sonuna kadar devam eder. İç bölgelerimizde ise Ağustos ayında başlayan hasat Eylül sonuna kadar sürmektedir. Tütün hasadı tek bir seferde yapılmaz ve her defasında aynı bitkiden farklı dönemlerde olgunlaşan yapraklar topladığından oldukça uzun ve zahmetli bir hasat süreci vardır.

Tütün yetiştiriciliğinde hasadın ardından belki de tütün ziraatinin en zahmetli ve özen gerektiren aşaması olan kurutma süreci başlar. Kurutma tütün kalitesi üzerinde iklimin ardından en önemli belirleyici unsurdur. Nitekim dünya genelinde tütünler kurutulma şekillerine göre tasnif edilmektedirler. Bunlar:

- Sun-cured: Güneşte kurutma usulü. Ülkemiz tütünlerinin de büyük çoğunlu bu kategoridedir. Ana damarlar kuruyana kadar güneşlenme süresine bağlı olarak birkaç hafta sürebilmektedir.
- Air-cured: Kısmen ya da tamamen kapalı bir mekanda yapılan kurutma usulüdür. Bu usulde söz konusu mekan belirli aralıklarla havalandırılmaktadır (4 – 8 Hafta).
- Flue-cured: Bir ısı kaynağı ile yapılan kurutma usulü (Ortalama 1 hafta).
- Fire-cured: Ateşte yapılan kurutma usulü (3 – 10 hafta).

Yukarıdaki tütün tasnif şeklinde belirtildiği gibi Türk tütünleri ağırlıklı olarak (% 95 civarında) sun-cured kategorisindedir. Tütün yaprakları kınnaplara (Doğal liflerden elde edilen ip) çuvaldız yardımıyla saplarından dizilir. Diziler çok sık ve de uzun olmamalı aksi takdirde sağlıklı bir kurutma gerçekleşemez. Tütünler dizi (tonga) veya demet (pastal) haline getirildikten sonra ülkemizde bölgeden bölgeye çeşitlilik arz eden kurutma tezgahlarına (salaş, çardak, ıskara) asılır. Tütün Ege’de *kırmandal* adı verilen ıskaralarda (ızgara), Marmara’da *ayna* (8 – 10 sıralık diziler halinde) ile yer yer *vagon*, Karadeniz’de aynalarda veya sabit iskelelerde *vagon* adı verilen kapalı sistemde kurutulur. Doğu ve Güneydoğu’da; ıskara, çardak/gam ve ayvanlarda çeşitli şekillerde kurutma yapılır. Ayrıca iç bölgelerimizde ve Ege’de de yapılan tütün yapraklarının yere serilerek de yapıldığı kurutma biçimi olup Karadeniz ve Ege Bölgelerimizde tütün yaprakları tek tek kurutulduğu gibi gövdesiyle beraber “sak” adı verilen ve bir bütün halinde yapılan kurutma şekilleri de söz konusudur. Söz konusu bu kurutma usullerinden en yaygın olanı ıskara şeklinde yapılan kurutma olup bunda yaprak dizileri (hevenk olarak da adlandırılmaktadır) kargı veya değnek denilen 3 – 4 m. uzunluğundaki ahşap desteklere gerdirilerek asılır. Askıdaki bu diziler güneşlenmeye bağlı olarak birkaç hafta kurumaya bırakılır.

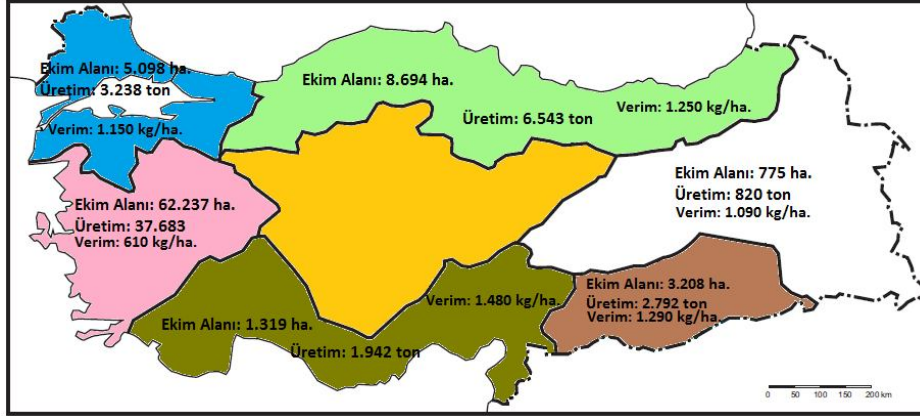
Fotoğraf 4: Tütün Kurutma Yöntemleri: Solda Tütün Kurutma Serasında Yere Serilmiş ve Iskaralara Dizilmiş Tütünler ile Sağda Ayna Usulü Kurutma Düzenegi

Kurutma işleminin ardından yapraklar boylarına göre denkleme adı verilen işlem dahilinde boy boy gruplandırılır. Son olarak tütünlerin her biri ortalama 25 kg.'lık balyalar haline getirilerek tütün depolarına gönderilir. Bu aşamadan sonra tütün nihayetinde çiftçinin elinden çıkmış olur ve bir başka sektör olan sanayinin bünyesine girer.

Tütün Ekim Alanları ve Coğrafi Dağılımı

Tütün Amerika'nın keşfiyle birlikte dünyada ekimi hızla yayılmış ve doğal yetişme ortamı olan Amerika'nın tropikal ve subtropikal sahalarının dışına çıkarak farklı coğrafi şartlarda yetiştirilme imkan bulmuştur. Günümüzde 60° kuzey ile 40° güney enlemleri arasında ziraati yapılan tütün 750 – 800 m. yüksekliğe hatta iklim şartlarına bağlı olarak 1.000 m.'ye kadar yüksekliklere çıkabilmektedir. Fakat yükselti arttıkça tütün kalitesi düşmektedir. Tütünün aroma ve kokusunda iklim doğrudan doğruya etkili olup ülkemiz gibi kısa mesafelerde büyük coğrafi farklılıkların gözlemlendiği sahalarda kısa mesafelerde farklı özellikte tütün elde edilebilmektedir.

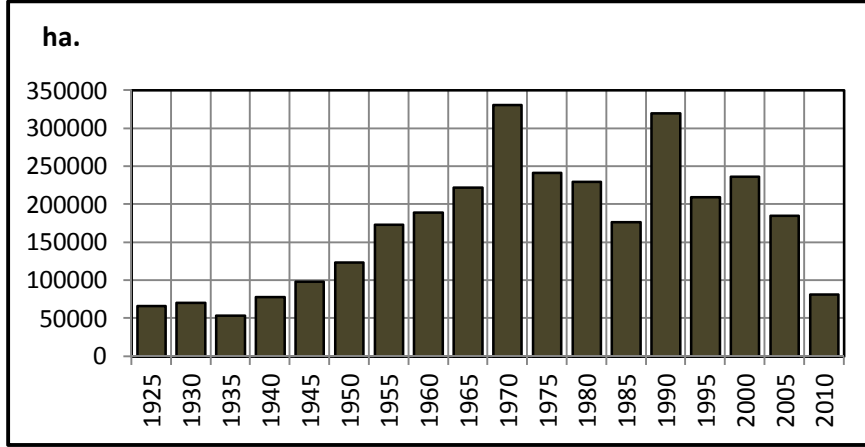
Tütün üretimi ile ilgili iller bazında detaylı izaha başlamadan evvel genel olarak ekim alanı, üretim ve verim durumunun bölgelere göre dağılımını kısaca özetlemek gerekirse şekil 1'de görüldüğü gibi Ege Bölgesi ekim alanı ve bunun doğal sonucu olarak üretimde ülkemizde tütün konusunda merkez konumundadır. Ege'yi Karadeniz Bölgesi takip etmekte olup sırasıyla Marmara, Güneydoğu Anadolu, Akdeniz ve son sırada da Doğu Anadolu Bölgesi gelmektedir. İlgili şekilden de anlaşıldığı üzere tütünün Türkiye'de belli bir kuşak oluşturduğundan veya belli bir iklime özgü tanıtıcı bir bitki olduğundan bahsetmek pek mümkün değildir.

Şekil 1: 2010 Yılı Türkiye’nin Coğrafi Bölgelere Göre Tütün Yetiştiricilik Durumu

Tütün ekim alanlarının 1925’ten günümüze değin gösterdiği gelişimi ortaya koymak adına hazırlanan şekil 2’de görüldüğü gibi beşer yıllık periyotlar dahilinde 1970’e kadar genel olarak bir artış seyrinden bahsedilebilirken bu tarihten 2010’a kadar istikrarsız bir seyir izlediği gözlenmektedir. 1925 yılında toplam 66.288 ha.’lık alanın ardından en düşük değer 54.062 ha. ile 1935 yılında görülmektedir (TÜİK, 2013). 1940 yılındaki 78.054 ha.’lık ekim alanı 1970 yılına kadar düzenli ve hızlı bir artış sergilemiş ekim alanı 4 katını aşmıştır (Şekil 2). 1970 yılındaki 330.712 ha. ile en geniş ekim sahasına ulaşılmış bu tarihten itibaren de 1985 yılındaki 176.848 ha.’ya kadar hızlı bir gerileme yaşanmıştır. 1990’da ekim alanı 320.236 ha.’ya yükselse de 2000 yılındaki küçük ölçekli artışın ardından son yıllardaki yasal düzenlemelerin de etkisiyle düzenli ve hızlı bir şekilde tütün ekim alanları daralmıştır. 2010 yılına gelindiğinde 81.334 ha.’ya gerilemiş ve 1940’lı yılların seviyesine inmiştir (Şekil 2).

Tütün ekim alanlarının yıldan yıla gösterdiği genişleme ve daralmada pek çok husus etkili olmuştur. Türkiye’de iyi kalitede tütün elde ediliyor oluşunun anlaşılması, ihracatta en önemli kalemler arasına girmesi ve “Türk Tütünü” adıyla uluslararası pazarlarda aranır hale gelmesi ile yurdumuzda ekim alanı hızla genişleme sürecine girmiş ve çoğu ilimizde (İyi kalitede tütün elde edilmese bile) ekilir hale gelmiştir. Tütünün hızla ve kontrol dışı bir şekilde alanını genişletmesi devleti tedbir almaya zorlamış ve belirli yörelerde yetiştiriciliğine müsaade edilmiştir. Öte yandan tütün taban fiyatının yüksek oluşu izin verilen sahalarda yoğun bir tütün ekimine zemin hazırlamış ve başta Ege Bölgesi olmak üzere Samsun ve Trabzon gibi illerimizde yer yer monokültür haline gelmiştir. 1960’lara gelindiğinde tütün yetiştiriciliğindeki en ciddi problemlerden birisi olan mavi küf (Tütün mildiyösü) hastalığı etkisini artırmaya başlamış bunun neticesinde tütün yetiştiricisi başka bitkilerin ekimine yönelmeye başlamıştır. Örneğin 1960 yılında 189.587 ha. olan tütün ekim alanının hemen ertesi yıl 149.346 ha.’ya gerilemesinde bu durum etkili olmuştur (Taşlıgil, 1992: 132).

Kaynak: TÜİK, 2012.

Şekil 2: Yıllar İtibariyle Türkiye’de Tütün Ekim Alanlarının Gelişimi

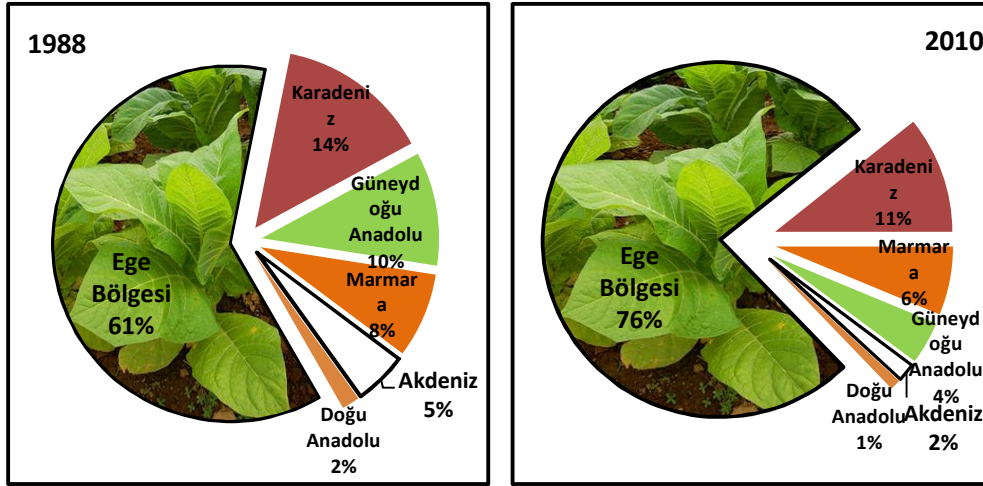
Fotoğraf 5: Türkiye’de Tütün Ziraatinin En Yaygın Olduğu Manisa’da Bir Tütün Tarlası

1990’lı yıllardan itibaren ise tütün mamullerinin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerinin tespitiyle kamuoyunda bu yönde bir farkındalık yaratılması, ilk olarak 1996 yılında bazı kapalı mekanlarda tütün mamulleri tüketiminin yasaklanmaya başlaması ve günümüze değin bu yasakların kapsamı genişletilerek ilerlemesi sürecinde tütün ekim alanlarında ciddi bir gerileme görülmüştür. Özellikle 2000’li yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye’de tütün yetiştiricileri alternatif tarım ürünleri yetiştirmeleri konusunda teşvik edilmekte ve destekleme ödemeleri ile birlikte yeni tarım ürünleri konusunda eğitilmektedirler.

Yıllar itibariyle tütün ekim alanlarının coğrafi bölgelerimize göre dağılımına baktığımızda şekil 3’te görüldüğü gibi gerek 1988’de gerekse 2010’da Ege Bölgesi, Türkiye tütün ekim alanlarının yarısından fazlasına sahip bulunmaktadır. 1988 yılındaki % 61’lik payı 2010 yılına gelindiğinde % 76’ya yükselmiş olup kabaca Türkiye tütün ekim sahalarının $\frac{3}{4}$ ’üne sahip bulunmaktadır. Ege Bölgesi’nde Afyonkarahisar dışındaki tüm illerde yetiştiriciliği yapılmaktadır. İlgili şekilden de anlaşıldığı gibi Türkiye tütün ekim alanlarının % 95.1’i (77.348 ha.) kıyı bölgelerimizde bulunmakta olup iç bölgelerimizin önemsiz bir payı bulunmakta, İç Anadolu Bölgesi’nde ise tütün ekimi yapılmamaktadır. Aradan geçen 22 yıllık süreçte Ege Bölgesi’ndeki kayda değer gelişme dışında Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki ekim alanları iki katından fazla bir azalmayla payı % 10’dan % 4’e gerilemiştir (Şekil 3). 1988 yılında alan bakımından 35.955 ha. ile ikinci sırada yer alan Karadeniz Bölgesi’nin tütün ekim alanı 2010 yılında 8.694 ha.’ya gerilemiştir. Benzer şekilde Marmara Bölgesi’nde 19.936 ha.’dan 5.098 ha.’ya; Akdeniz Bölgesi’nde 12.454 ha.’dan 1.319 ha.’ya ve son olarak Doğu Anadolu Bölgesi’nde 4.090 ha.’dan 775 ha.’ya gerilemiştir (Taşlıgil, 1992: 136; TÜİK, 2013). 1988’den 2010 yılına gelinceye dek tütün ekim alanları Ege Bölgesi dışındaki bölgelerimizde % 50’den fazla bir gerileme göstermiştir. Bu durumda tütün mamullerinin insan sağlığına olan olumsuz etkilerinin kamuoyu bilinçlendirilmesi ile birlikte TEKEL’in kaldırılması, destekleme alımlarına son verilmesi ve çiftçilerin alternatif tarım ürünlerine yönlendirilmesinin payı büyüktür. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere Türkiye’de önümüzdeki yıllarda tütün ekim alanları ve buna bağlı üretimde gerileme süreci devam edecektir.

Ekim alanlarının illere göre dağılımına baktığımızda 2010 yılı itibariyle ülke genelinde toplam 27 ilde 81.333 ha. alanda tütün ekimi yapılmıştır. Tablo 1’de görüldüğü gibi Türkiye’nin en geniş tütün ekim alanları Manisa ve Denizli illerinde bulunmakta olup buraları sırasıyla Uşak ve Samsun takip etmektedir. Geri kalan illerimizin ise toplam ekilen arazileri içerisinde tütün payı oldukça az olup uygulanan politikalarla yıldan yıla da alanı daralmaktadır. Tütün yetiştiriciliği açısından ilk sırada yer alan Ege Bölgesi’nin aynı zamanda da Türkiye’nin en büyük tütün üreticisi konumundaki Manisa’da 28.122 ha. alanda tütün ekimi gerçekleşmiştir. Türkiye toplam tütün ekim alanının % 34.5’ini kapsamakta olup ilin ekili alanlarının % 11’i tütün yetiştiriciliğine ayrılmıştır (TÜİK, 2013). Manisa’nın tüm ilçelerinde tütün yetiştiriciliği yapılmakta olup bazı yerlerde adeta monokültür özelliğindedir. En geniş ekim alanına sahip ilçeler Akhisar (5.658 ha.), Demirci (3.632 ha.), Gördes (3.119 ha.) ve Saruhanlı (2.876 ha.) olup il toplamının % 54.3’üne sahiptirler.

Kaynak: Taşlıgil, 1992; TÜİK, 2013.

Şekil 3: 1988 ve 2010 Yılları İtibariyle Coğrafi Bölgelerimize Göre Tütün Ekim Alanlarının Dağılımı (%)

Tablo 1: 2010 Yılında Türkiye’de Tütün Ekimi Yapılan İller

Alan (ha.)	İLLER
49 <	Burdur, Siirt, Sinop, Kırklareli, Tekirdağ.
499 – 50	Muş, Diyarbakır, Gaziantep, Düzce, Sakarya, Bursa, Kütahya.
999 – 500	Batman, Amasya, Bitlis, Çanakkale.
4.999 – 1.000	Balıkesir, İzmir, Tokat, Aydın, Adıyaman, Muğla, Hatay.
14.999 – 5.000	Uşak, Samsun.
15.000 +	Manisa, Denizli.

Kaynak: TÜİK, 2013.

Manisa'nın ardından ikinci sırada yer alan Ege Bölgesi'nin bir diğer önemli tütün üreticisi Denizli'de 2010'da toplam 19.228 ha. alanda ekim söz konusu olmuştur. Denizli'de de 2010 yılında ekilen tarım alanlarının % 7'si tütüne ayrılmıştır. İlde tütünün en fazla ekildiği yerler sırasıyla Tavas (6.153 ha.), Kale (5.974 ha.), Güney (1.752 ha.) ve Acıpayam (1.708 ha.) olup bu dört ilçe toplam tütün ekim alanlarının % 81'ine sahiptir (TÜİK, 2013). Türkiye'nin 3. en geniş tütün ekim alanına sahip ili olan Uşak'ta 2010 yılında toplam 6.059 ha. alanda tütün ekimi yapılmış olup ilin ekilebilir alanının % 3'üne tekabül etmektedir. Banaz dışında tüm ilçelerinde tütün ekimi yapılan Uşak'ın en geniş tütün ekim alanları 3.353 ha. ile Eşme ve 1.719 ha. ile Ulubey'de olup diğer ilçelerin payı

önemsizdir. Türkiye’nin özellikle de Karadeniz Bölgesi’nin geleneksel ve en önemli tütün üreticisi Samsun’da ekim alanlarının dağılımına baktığımızda tütün ile adeta özdeşleşmiş olan Bafra 2.843 ha.’lık ekim alanı ile merkez konumundadır. Bafra’yı sırasıyla 1.197 ha.’lık ekim alanıyla Alaçam, 475 ha. ile Vezirköprü ve 282 ha. ile de Tekkeköy takip etmektedir (TÜİK, 2013). Bahsi geçen bu 4 ilçenin toplam 4.797 ha.’lık ekim alanı toplam tütün ekim alanının % 93.6’sını teşkil etmektedir.

Tablo 2: 1993 – 2010 Yılları Arasında Türkiye’de Tütün Ekici ve Tütün Üretilen Köy Sayısı

Yıllar	Ekici Sayısı	Köy Sayısı	Yıllar	Ekici Sayısı	Köy Sayısı
1993	543.923	5.187	2002	405.882	4.629
1994	494.298	5.065	2003	318.504	3.431
1995	550.016	5.037	2004	282.274	3.904
1996	546.671	4.998	2005	252.312	-
1997	560.380	5.082	2006	215.307	-
1998	622.063	5.076	2007	179.769	-
1999	575.796	5.006	2008	181.588	-
2000	583.474	4.962	2009	77.411	-
2001	478.022	4.838	2010	64.191	-

Kaynak: TEKEL ve TAPDK Kayıtları; Özavcı, 2007; 137.

Ülkemizde tütün yetiştirilen köy sayısı ile ekici sayısına baktığımızda değişen politikalar ve sektörel sorunlar (Destekleme alımları, tütün hastalıkları gibi) yıldan yıla kayda değer değişimler yaşanmasına neden olsa da 2000 yılından itibaren ekici ve köy sayısında düzenli bir azalma yaşandığı gözlenmektedir (Tablo 2). 1930’da 5.082 köyde toplam 99.793 kişi tütün ekimiyle meşgul iken II. Dünya Savaşı yıllarında (1939 – 1945) köy sayısı 3.951, ekici sayısı ise 139.532 idi (Türkoğlu, 1979: 199). 1960’ta 5.796 köyde toplam 298.400 ekici varken 1965’e gelindiğinde köy sayısı 6.857’ye, ekici sayısı da 381.000’e yükselmiştir (Darkot, 1963: 114). Son 18 yıllık dönemi belirttiğimiz tablo 2’de görüldüğü üzere her ne kadar tütün mamulleri kullanımının dünyanın çoğu ülkesinde belirli alanlarda yasaklanması gündeme gelmiş olsa da söz konusu uygulamalar zirai faaliyete oldukça geç yansımıştır. Nitekim 1998’e gelindiğinde 5.076 köyde toplam 622.063 tütün

yetiştiricisi ile dönemin en yüksek seviyesine ulaşılmıştır. 2000 yılından itibaren ise ekici sayısı düzenli bir şekilde azalmış özellikle 2008'deki 181.588 ekici sayısı yaklaşık % 50'lik bir gerileme ile 2 yılın ardından 64.191'e düşmüştür. 2011 yılına gelindiğinde ise sözleşmeli tütün üretici sayısı 54.314 kişidir. Ortalama bir hanenin 4 kişiden oluştuğu standart hesaplamada aynı yıl ülkemizde 217.256 kişi bu sektörden geçimini sağlamış olup bu hesaba göre 2005 yılında bu faaliyetten geçimini sağlayan kişi sayısı 1.009.248 kişi idi.

Türkiye'de Tütün Üretimi ve Coğrafi Dağılımı

Dünya genelinde en kaliteli Türk (Şark/Oriental) tipi tütünler Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan ve Eski Yugoslavya'da yetiştirilen tütünlerdir (Er ve ark., 2011: 78). Türkiye'de üretilen tütünlerin yaklaşık % 95'i bu tip tütünlerden oluşmakta olup geri kalan kısmı özellikle Marmara Bölgesi'nde yetiştirilen Virginia ve Burley tipi tütünlerdir. İzmir, Samsun ve Bafra en iyi kalite tütün üretimiyle öne çıkan illerimiz arasında olmakla beraber farklı yörelerimizde değişik aroma ve kokuya sahip tütünler elde edilmektedir (Trabzon ve Adıyaman gibi).

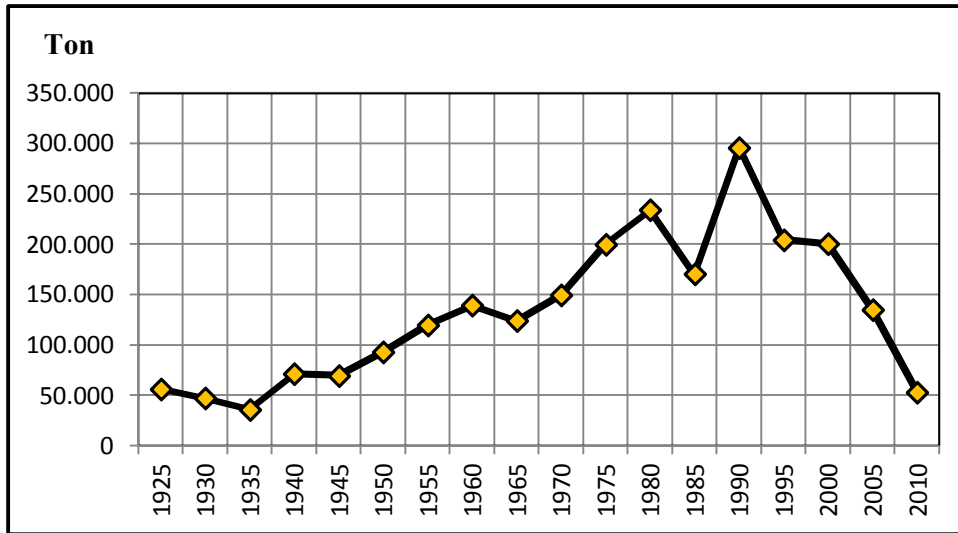
Tablo 3: 2010 Yılı Dünyanın Belli Başlı Tütün Üreticilerinin Üretim, Ekim Alanı ve Verim Durumu

	Ülkeler	Üretim (Ton)	Alan (ha.)	Verim (kg./ha.)	Toplam Üretimdeki Pay (%)
1	Çin	3.005.928	1.345.703	2.233	% 43.3
2	Brezilya	787.817	449.629	1.752	% 11.3
3	Hindistan	745.670	444.280	1.678	% 10.7
4	A.B.D.	325.766	136.582	2.385	% 4.6
5	Malavi	172.922	165.577	1.044	% 2.4
6	Arjantin	137.000	75.500	1.814	% 1.9
7	Endonezya	135.700	216.300	627	% 1.9
8	Pakistan	119.323	55.800	2.138	% 1.7
9	Zimbabve	109.737	94.175	1.165	% 1.5
10	İtalya	89.112	27.829	3.202	% 1.2
11	K.Kore	71.370	48.337	1.476	% 1.0
12	Tanzanya	60.900	78.930	771	% 0.8
13	Tayland	59.540	31.198	1.908	% 0.8
14	Zambiya	59.338	59.988	989	% 0.8
15	Mozambik	56.896	55.510	1.025	% 0.8
16	Vietnam	56.530	31.484	1.795	% 0.8
17	Bangladeş	55.288	38.270	1.444	% 0.7
18	Türkiye	53.018	81.333	652	% 0.7
19	Bulgaristan	41.056	24.518	1.674	% 0.5
20	Filipinler	40.530	29.706	1.364	% 0.5
21	Kanada	40.120	15.642	2.564	% 0.5

Kaynak: FAO, 2013.

Daha öncede belirttiğimiz gibi 2010 yılında dünyada 128 ülkede tütün ziraati gerçekleşmiş olup toplam 6.933.660 ton tütün elde edilmiştir (FAO, 2013). Dünyanın önde gelen tütün üreticilerini sıraladığımız tablo 3’e baktığımızda Çin’i 787.817 tonluk tütün üretimiyle Brezilya takip etmekte üçüncü sırada ise Asya’nın yükselen bir diğer gücü olan Hindistan (745.670 ton) yer almaktadır. Bahsi geçen bu üç ülke dünya tütün üretiminin yarısından fazlasını (% 65.3’ü) temin etmektedirler (Tablo 3). İlgili tabloda da görüldüğü üzere Türkiye son yıllarda yaşanan düşük tütün üretim değeri nedeniyle 53.018 ton ile üretim açısından 18., 81.333 ha.’lık ekim alanıyla da 8. sırada yer almaktadır. Oysaki 2000’de 200.280 tonluk tütün üretimiyle Türkiye dünya genelinde 5. sırada yer almaktaydı ki bu da üretimimizde yaşanan hızlı gerilemeyi net bir şekilde göstermektedir. Türkiye söz konusu üretim değeriyle 2010 yılında dünya tütün üretiminin % 0.7’sini sağlamıştır. Verim açısından baktığımızda ise çok gerilerde olduğu hatta çoğu Afrika ülkesinin (Zimbabve, Mozambik gibi) dahi gerisinde kaldığı gözlenmektedir (Tablo 3).

1925 yılından 2010 yılına değin 5’er yıllık periyotlar dahilinde Türkiye tütün üretim seyrine baktığımızda şekil 4’te de görüldüğü gibi 1935 – 1980 yılları arasında genel anlamda bir artış eğilimi, 1980 – 1995 yılları arasında istikrarsız bir üretim seyri ve 1995’ten günümüze değin de düzenli ve hızlı bir gerilemeden bahsedebiliriz. Tütün üretiminde belli dönemlerdeki bu artış ve azalmalarda çok çeşitli faktörler etkili olmuştur; tütün hastalık ve zararlıları (Mavi küf/Tütün mildiyösü gibi), ekonomik krizler ve uygulanan tütün politikaları gibi.

Kaynak: TÜİK, 2012.

Şekil 4: Yıllar İtibariyle Türkiye Tütün Üretim Miktarı

İlk olarak 1925 yılındaki 56.294 tonluk tütün üretiminin ardından 1935 yılındaki 36.004 tonluk üretime kadar bir azalma yaşanmıştır ki 5’er yıllık periyotlar dahilindeki

veriler içerisinde tarihin en düşük tütün üretim değeridir (Şekil 4). Söz konusu bu dönemde Cumhuriyet tarihinin en düşük tütün üretiminin yaşanmasında savaştan yeni çıkan ve iktisadi anlamda ciddi sıkıntıları bulunan ülkenin 1929 yılında tüm dünya ekonomilerini derinden sarsan *Dünya Ekonomik Buhranı* (İng. Great Depression) ile artan iktisadi sıkıntıları etkili olmuştur. 1930'da tütün üretimi 47.211 ton iken söz konusu ekonomik kriz etkisini iyice hissettirmeye başlayarak uluslararası ticarete çok ciddi bir durgunluk yaratmış, Türkiye'de bu anlamda en önemli ihraç ürünlerinden biri olan tütünü için ciddi bir pazar sıkıntısı içerisine düşerek satamaz hale gelince üreticide ekimden uzaklaşmış ve nihayet en düşük üretim değeri olan 1932'deki 18.040 tonluk tütün üretimi gerçekleşmiştir (TÜİK, 2012).

İlerleyen yıllarda ekonomik buhranın etkisini yitirmesi, canlanan piyasalar ile zaten iyi bir pazarı bulunan Türk tütünlerinin üretiminde bir artış yaşansa da bu sefer de II. Dünya Savaşı şartlarından dolayı tütün üretim ve ticaretinde bir durgunluk yaşanmıştır. Savaşın başlarında üretim 71.356 ton (1940'da) iken şartların ağırlaşması ile birlikte 1941'de üretim 54.654 tona kadar gerilemiştir (TÜİK, 2012). Savaş sonrasında tüm dünyada hızla artan tüketim, gelişen sanayiler ve yeni pazarlar, artan nüfusun da etkisiyle birlikte tütün mamulleri (Özellikle sigara) tüketimindeki artış tütün üretimini artırmıştır. 1965 yılındaki küçük çaplı bir gerileme göz ardı edilecek olursa şekil 4'te de görüldüğü gibi 1945'ten 1980'e kadar tütün üretiminde kayda değer bir artışın yaşandığı görülebilmektedir. 1960'lı yılların başlarındaki tütün üretiminin azalmasında mavi küf hastalığının ülkemizde de yaygınlaşması etkili olmuştur. 1960'taki 139.344 tonluk üretimin ardından söz konusu hastalıkla birlikte üretim 1961'de 101.407'ye, 1962'de de 89.793 tona kadar gerilemiştir (TÜİK, 2012).

1980 yılındaki 233.959 tonluk üretimin ardından 1985'te 170.491 tona gerilemesinde hatalı tütün politika ve uygulamalarının doğal ve de beklenen bir sonucu ortaya çıkmıştır. İlk olarak 1940 yılında devlet desteği uygulaması başlanan tütünde 1970'lere gelindiğinde söz konusu destek daha da arttı. Nitekim 1976 yılına gelindiğinde erilemeyen stoklar ciddi anlamda sorun teşkil etmeye başladı (İzbirak, 1984: 576). 1980'lere gelindiğinde ise herhangi bir kriter veya tütün kalitesi gözetilmeksizin yapılan desteklemeler sonucunda çok ciddi bir tütün stoku sorunuyla karşı karşıya kalındı. Buna karşılık destekleme alımları yapılmaya devam edildi fakat 1994'te kota uygulamasına başlandı. 1990 – 1994 yılları arasında da yaklaşık 125.000 ton tütün yakılarak imha edildi ki bu da milli servetin ve kaynakların plansız hareketler neticesinde geline trajik durumunu çok çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Devlet bir yandan desteklediği tütünü, bir yandan da kısa vadeli programlar neticesinde para vererek almış ve ilerleyen dönemlerde de yakarak tekrar tekrar zarara uğramıştır. 2002 yılına gelindiğinde tütün sektöründe çok ciddi bir değişim yaşanmış 62 yıldır süre gelen destekleme alımlarına son verilmiş, sözleşmeli üretim devri başlamıştır.

1990'ların başlarında alınan tedbirlerle birlikte tütün üretiminde dikkat çekici bir gerileme sürecine girilmiştir. 1990'da 296.008 tonluk tütün üretiminin ardından 1995'te 204.440 tona, 2005'te de 135.247 tona kadar gerilemiştir. Bu dikkat çekici gerilemede sözleşmeli üretim sistemi yanında artık uluslararası pazarlarda eskisi kadar rağbet görmeyen ve çok daha nitelikli tütünlerle rekabet edemez hale gelen Türk tütüncülüğünün

kendini yenileyemeyişinin (Örneğin Yunanistan’ın yaptığı yeni çeşitlerin ekimini Türkiye’de gerçekleştiremeyişimiz gibi.) de etkisi vardır. Nitekim 2010 yılına gelindiğinde 2005’teki değerini iki katından fazla bir gerileme ile 53.018 tonluk tütün üretimi gerçekleşmiştir.

Yıllar itibariyle incelemiş olduğumuz tütün üretim durumumuzun ortaya çıkarmış olduğu belki de en önemli husus ve ilerleyen zamanlarda problem haline alan nokta depolama ve stok sorunu olmuştur. Tütün kalitesinin muhafazası ve ilerleyen dönemlerde iyi fiyattan alıcı bulabilmesi açısından depolama önemli bir husustur. Öte yandan 1940’lardan beri süre gelen ve kalitesine bakılmaksızın yapılan destekleme alımları neticesinde 1994 yılında mevcut stokumuz 568.696 tona ulaşmıştır. Bu miktar 2010 yılı üretiminin 10 katını aşmaktadır. 1994’te 569.000, 1999’da 520.955, 2002’de de 527.446 ton olan tütün stokumuz 2010’da 100.749’a gerilemiş, 2011’de de küçük çaplı bir artışla 117.349 tona ulaşmıştır. Türkiye’de 2011 yılında mevcut bu stoklar 3 tanesi kamuya ait toplam 76.460 ton kapasiteli depolar ile özel sektöre ait toplam 289.672 ton kapasiteli 116 depoda muhafaza edilmekte olup 2011’de toplam tütün stokumuzun sadece 10.840 tonu kamuya ait depolarda muhafaza edilmiştir (TAPDK, 2012: 27). Depoların destekleme alımları yapıldığı dönemlerde kapasitesini zorlayacak şekilde dolması ve Türk tütününün uluslararası pazarlarda gücünü yitirmeye başlaması belirli dönemlerde tütün imhasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu kapsamda 1987’den 2007 yılına kadar TEKEL tarafından toplam 174.540 ton tütün yakılarak imha edilmiştir (Gümüş, 2009: 69).

Türkiye tütün üretiminin ardından kısaca Türkiye’de üretilen tütün tiplerine de değinmek yerinde olacaktır. Çalışmamızın başlarında da Türkiye’de yetiştirilen tütünlerin % 95 kadarlık kesiminin Türk (Şark/Oriental) tipi tütünler olduğundan bahsetmiştik. Bu tütünler aromatik özellikleri ve içeriklerine göre 4 gruba ayrılmıştır:

a) Ege Bölgesi Tütünleri: Uluslararası pazarlarda “İzmir Tütünü” olarak da bilinirler ve yüksek kaliteli tütünlerdir.

b) Marmara – Trakya Bölgesi Tütünleri: Kendi içerisinde üç alt gruba ayrılır; Bursa – Düzce – İzmit Grubu; Hendek – Balıkesir Grubu ve Trakya Grubu.

c) Karadeniz Bölgesi Tütünleri: Bölge tütünleri 4 alt gruba ayrılmaktadır; Samsun – Bafra Grubu; Taşova – Tokat Grubu; Trabzon – Artvin Grubu; Gümüşhacıköy (Basma) Grubu.

d) Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Tütünleri: İç bölgelerimizi kapsayan bu grupta kendi içerisinde 4 alt gruba ayrılmaktadır; Adıyaman – Malatya Grubu; İskenderun – Yayladağ Grubu; Silvan Grubu ve Bitlis – Şemdinli – Muş Grubu.

Türkiye tütünlerinin yapılan bu gruplamasında en iyi kalite tütünler Ege Bölgesi, Samsun ve Bafra tütünleridir. Diğer yörelere ait tütünlerimiz ise çeşitli kullanımlarıyla farklı beğenilere hitap eder özelliktedir. Bunlara ilave olarak belli bir gruplamaya tabi tutulmamış tütünlerimiz de söz konusudur. Bunlardan en bilinenleri;

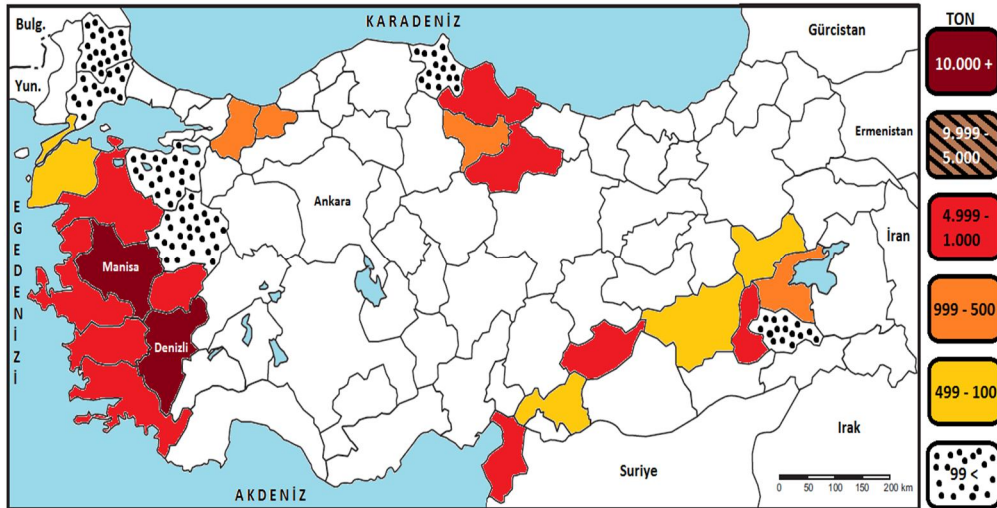
Tömbeki Tütünü: Nargile tütünü olarak da bilinen tömbeki tütünü ekseriya bu amaçla ve çiğnemelik kullanılır. Nikotin oranı oldukça yüksek ve iri yapraklı bir tütün

çeşididir. Üretimi yıldan yıla azalmakta olan tömbeki tütününü 2005'te 44 ton, 2007'de de 32 ton üretilmiştir. Bu tütün ülkemizde İskenderun, Samandağ (Hatay) ve Hadım (Konya)'da yetiştirilmekteydi, son yıllarda ise Hatay'da sınırlı bir alanda yetiştirilmektedir. Günümüzde tömbeki tütününü ihtiyacımızın büyük bir kısmı ithalatla karşılanmaktadır.

Hasankeyf Tütünü: Gaziantep'te yetiştirilen ve halk arasında "Deli tütün" olarak da bilinen Hasankeyf tütününü, nikotin oranının yüksekliğinden dolayı (% 4 – 5) ekseriya nargile, pipo, çiğneme veya enfiye amaçlı kullanılmaktadır. 2007 yılına gelindiğinde toplam 84 ton Hasankeyf tütününü üretimimiz gerçekleşmiştir.

Puro Tütünü: Yaprakları 1 m.'yi bulabilen puro tütününü iç ve dış sarmalık olarak tercih edilen özel bir tütün çeşididir. Türkiye'de sadece Rize'nin Pazar ilçesinde yetiştirilmekteydi. 1991'de 8.590 kg. olan puro tütününü üretimi son olarak 1999'da 139 kg. kadar üretilmiştir. Bu tarihten itibaren Rize'de tümüyle ortadan kalkan tütün yetiştiriciliğinin ardından 2004 yılı itibariyle yeniden puro tütününü yetiştirme girişimleri söz konusu olmuşsa da henüz faaliyete geçilmemiştir.

Çelikhan (Adıyaman) Tütünü: Tütün çeşitlerimiz içerisinde *Çelikhan Tütünü*'ne ayrıca yer vermek gerekir. Nitekim Türk Patent Enstitüsü tarafından bu tütünümüz 2002 yılı itibariyle coğrafi işaret (Menşe işareti) kapsamına alınmış olup bu kapsamdaki tek tütünümüz olma özelliğindedir (Şahin, 2011a: 506). Çelikhan'da tütün yetiştiriciliği özel bir yere sahip olup 150 yıllık bir geçmişinin olduğu belirtilmektedir (Anonim, 2013). Sarmalık ve pipoluk olarak da kullanılabilen, kendine has aromasıyla tercih edilen bir tütün çeşididir. Menşe işareti kapsamındaki Çelikhan Tütünü'nün yetiştirilme alanının sınırları şu şekilde belirlenmiştir: Çelikhan İlçe Merkezi, Pınarbaşı Kasabası, Yağızatlı, Yeşiltepe, Recep, Aksu, Gölbağı, Altıntaş, Kalecik, Taşdamlar, Korucak, Karagöl, Mutlu, İzci, Karaçayır, Yeşilyayla, Çampınar ve Köseuşağı köyleri.

Şekil 5: 2010 Yılı Türkiye Tütün Üretim Miktarının İllere Göre Dağılımı

Bunlar dışında son yıllarda yabancı tütün üretimi de söz konusudur. Virginia ve Burley tipi tütünler ülkemizde yoğun olarak Marmara Bölgesi’nde yetiştirilmekte olup 2010’da 153 köyde, 852 üretici toplam 1.858 ton bu tip tütünlerden üretmiştir (TAPDK, 2012). Bu üretim miktarı Türkiye’nin toplam tütün üretiminin % 3.5’ini teşkil etmektedir.

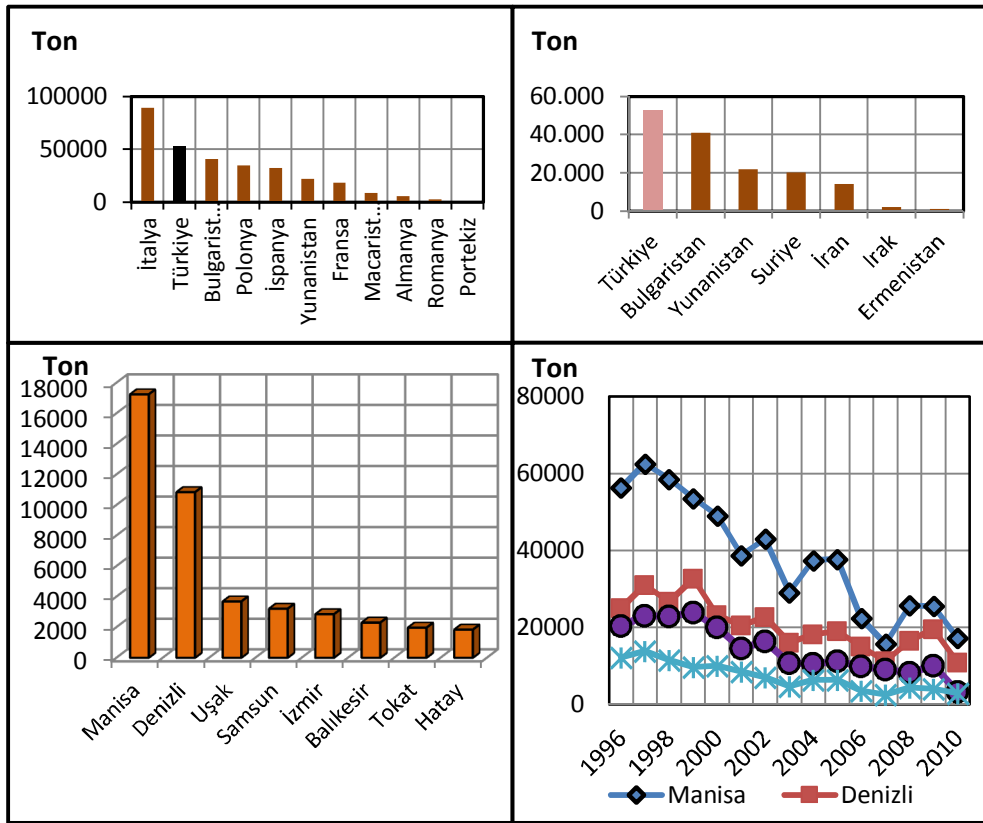
Türkiye’de tütün üretiminin dağılımına baktığımızda şekil 5’te de görüldüğü gibi 3 tütün bölgesi olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye’nin merkezi tütün üretim bölgesi Ege ve yakın çevresi, Orta Karadeniz ve Van Gölü doğusundan Hatay’a uzanan bir tütün kuşağı şeklinde tütün bölgelerini adlandırabiliriz. Üretimde öne çıkan Manisa ve Denizli ile yakın çevresi Türkiye tütün üretiminin ağırlık merkezini oluşturmakta, sahanın kuzeyine doğru üretim düşmekte ve Trakya’da iyice azalmaktadır. Karadeniz Bölgesi’nde önceleri Doğu Karadeniz boyunca bir kuşak oluşturup Orta Karadeniz’den batıya doğru uzanırken günümüzde Samsun merkezli orta kesimde bir tütün ekim adacığı halini almıştır. İç bölgelerimizde zaten sınırlı bir üretimi bulunan tütünün Adıyaman ve Batman’da önem kazandığı Akdeniz Bölgesi illerinde de sadece Hatay’da üretiminin yapıldığı görülmektedir (Şekil 5). İlgili şekilde tütün üretilen sahalarda içerisinde gösterilmiş olmakla beraber bazı illerimizin üretim değerleri çok düşük olup ilerleyen yıllarda bu illerimizde de tütün ziraatının tamamıyla terk edilebileceğinden bahsetmek mümkündür (Sinop 5 ton; Siirt 4 ton; Tekirdağ 1 ton).

Fotoğraf 6: İç ve Dış Pazarlara Sunulmak Üzere Balyalanıp İstiflenmiş Tütünler (Manisa)

Tütün üretiminde öne çıkan illerimizin gösterildiği şekil 6C’de de görüldüğü üzere Manisa Türkiye tütün üretiminin % 32.5’ini; tütün üretiminde öne çıkan ilk 5 ilimiz ise (Manisa, Denizli, Uşak, Samsun, İzmir) % 71.3’ünü temin ederek tütün üretiminin ülkemizde belirli sahalarda ağırlık kazandığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Her ne kadar bu illerimiz tütün üretiminde öne çıkıyor olsa da şekil 6D’de görüldüğü gibi Türkiye genelinde benzer bir durum bu illerimizde de yaşanmakta ve üretimleri yıldan yıla azalmaktadır. Türkiye’nin en büyük tütün üreticisi Manisa’da yıldan yıla tütün üretiminde dikkat çekici artış ve azalmalar yaşansa da genel itibarıyla üretimde bir düşüş eğilimi gözlenmektedir 1997’de 62.550 ton olan üretim, 2000’de 49.045 tona, 2005’te 37.729 tona ve 2007’de de son yılların en düşük değeri olan 15.739 tona kadar gerilemiş olup ilerleyen

yıllarda küçük çaplı artışlara karşın 2010'da yeniden bir gerileme yaşanmıştır (TÜİK, 2013). Denizli'de de Manisa'dakine benzer bir seyir izleyen tütün üretiminde en dikkat çekici gerileme Samsun'da yaşanmıştır. Genel olarak Samsun, özelde ise Bafra tütün yetiştiriciliği konusunda önemli merkezlerden birisi olmasının yanı sıra en iyi kalitede tütünlerin elde edildiği ve bir dönem yurtdışında en çok rağbet edilen tütünlerin çıkış noktası olmasına karşın günümüzde bu vasfını yitirecek pozisyona gelmiştir. 1998 yılındaki 22.758 tonluk üretim 2008 yılına gelindiğinde 8.201 tona kadar gerilemiştir. 2009 yılında üretim 10.029 tona çıkmış olsa da 2010'da 2/3'lük bir azalmayla 3.208 tona kadar inmiştir (Şekil 6D).

Şekil 6: (A): Türkiye ve AB Ülkelerinin Tütün Üretim Miktarı; (B): Türkiye ve Komşu Ülkelerin Tütün Üretim Miktarı; (C): Türkiye'de En Fazla Tütün Üretilen İller; (D): Türkiye'de En Fazla Tütün Üreten 4 İlin Yıllar İtibariyle Tütün Üretim Durumu (2010 Yılı Verileri) **Kaynak:** TÜİK, 2013; FAO, 2013.

Son yıllarda Türkiye'de tütün politikalarındaki değişiklikler, üretimin azaltılmasına yönelik girişimler neticesinde ekim alanı ve buna bağlı üretimde azalmalar görülmekle beraber bu defa da tütün üreticilerinin başka tarım ürünlerine yönlendirilmesi

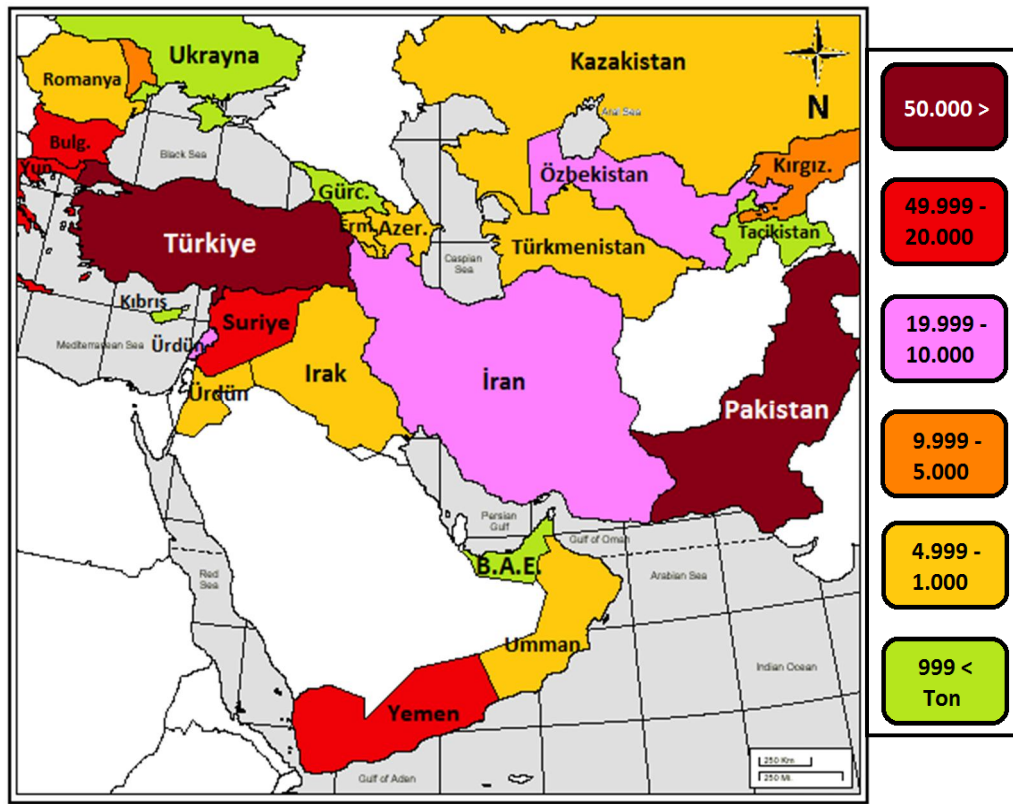
durumu gündeme gelmiştir. Bu kapsamda Alternatif Ürün Projesi (AÜP) ortaya konmuş ve tütüne alternatif olarak buğday, ayçiçeği, kuru fasulye, nohut, kırmızı mercimek, pamuk, bağ, meyve ve sebze, örtüaltı üretim ile tıbbi bitki yetiştiriciliğinin desteklenmesi uygun görülmüştür. İlk etapta AÜP kapsamında 11 ilde (Adıyaman, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkâri, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Van) toplam 23.000 ha. alana öncelik verilmiştir. Bununla birlikte proje kapsamında hedeflenen müracaat gerçekleşmemiş ve başvuru sayısı yıldan yıla azalmıştır. Çünkü çiftçi bilmediği, tanımadığı bir bitkiyi yetiştirmeye sıcak bakmamıştır ki çiftçinin bu çekingenliği genel olarak Türkiye tarımının kronik meselelerinden birisi olarak nitelendirilebilir. 2002’de toplam 4.762 tütün üreticisi AÜP için müracaat etmiş, 2004’te sayı 710’a, 2007’de ise 44’e kadar gerilemiştir (Gül ve ark., 2009: 222). 2008’de Bingöl, Hakkâri, Malatya, Siirt ve Van proje kapsamından çıkartılmış, Hatay, Burdur ve Trabzon eklenerek proje 9 il ile sınırlandırılmıştır. Bahsi geçen bu 9 ilde 2010 yılında sözleşmeli toplam 105.175 üreticiden sadece % 13.9’u (14.621 kişi) alternatif ürün desteği müracaatında bulunmuştur.

Yetiştiricilik konusunda da bahsettiğimiz gibi tütün, farklı iklim ve toprak tiplerine uyum gücü yüksek, gübreleme ve sulamanın gerekmediği, olağanüstü bir durum yaşanmadıkça münavebenin yapılmasına gerek kalmayan ve pek çok tarım ürününün yetiştirilemeyeceği yerlerin değerlendirilmesi açısından gözde bir tarım ürünü olması bu zirai ürüne alternatif bulunmasını güçleştiren temel unsurlardır. Bu nedenle tütün yetiştiricisine alternatif tarım ürünü veya zirai bir başka faaliyet ileri sürülürken tüm bu hususların göz önüne alınması gerekmektedir. Yapılan bir araştırma ise tütüne alternatif olarak en ideal tarımsal ürünün kanola olduğu yönündedir (Gül ve ark., 2009: 226). Bununla birlikte proje haricinde zamanla tütün yetiştiriciliğini terk eden bir kısım çiftçi de yörelere uygun diğer tarım ürünlerine yönelmişlerdir. Örneğin Akçaabat başta olmak üzere Trabzon ve Karadeniz’in belli başlı tütün üreticileri (Rize gibi) fındık, kivi, patates ve kara lahanaya gibi bölgenin geleneksel tarım ürünlerine yönelmişlerdir.

Türkiye tütün üretiminin ilerleyen yıllarda yakın çevresi başta olmak üzere dünya tütün ticaretindeki pozisyonunun bilinmesi tütün politikalarının belirlenmesi adına büyük önem arz etmektedir. Bu açıdan Türkiye tütün üretimi sınır komşuları, AB ülkeleri, Ortadoğu ve yakın çevresi ile mukayese edilmiştir. Öncelikle Türk tarımını yakından ilgilendiren ve müzakere süreçleri kapsamında köklü değişikliklerin yaşanmasının beklendiği AB süreci dahilinde tütün üretimimizi karşılaştırdığımız şekil 6A’ya baktığımızda Türkiye’nin birlik ülkeleri içerisinde dikkate değer bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. 2010 yılı itibarıyla İtalya’nın 89.112 tonluk tütün üretiminin ardından Türkiye ikinci sırada yer almakta olup ülkemizi sırasıyla Bulgaristan (41.056 ton), Polonya (34.782), İspanya (32.300), Yunanistan (22.000) ve Fransa (18.428 ton) takip etmektedir (FAO, 2013). Diğer birlik üyesi ülkelerin üretim değerleri çok düşük (Belçika 200 ton, G.K.R.Y. 70 ton) olduğundan ilgili şekle dahil edilmemiştir.

Türkiye’nin sınır komşuları ile tütün üretim durumunu değerlendirdiğimizde şekil 6B’de de görüldüğü üzere 53.018 tonluk üretimiyle ilk sırada yer almakta olup Türk veya Şark tipi tütünlerin üretiminde sırasıyla en önemli iki rakip ülke olan Bulgaristan ve Yunanistan gelmektedir. Asya’daki komşularımızın üretim durumuna baktığımızda ise Suriye 20.150 tonluk üretimiyle 4. sırada, İran ise 14.145 tonluk üretimiyle 5. sırada yer

almaktadır (FAO, 2013). Irak ve Ermenistan'ın üretim değerleri ise oldukça düşük olup Türkiye, Asyalı sınır komşularımızın tümünün toplamından daha fazla tütün üretimi gerçekleştirmektedir. 2010 yılında Türkiye sınır komşuları ve Kıbrıs Adası ülkeleri (G.K.R.Y. 70 ton; K.K.T.C.'nin ise tütün üretimi bulunmamaktadır.) dahil toplam 154.109 tonluk tütün üretiminin % 34.4'ünü temin etmiş olup bu anlamda bölgenin en büyük üreticisi konumundadır.

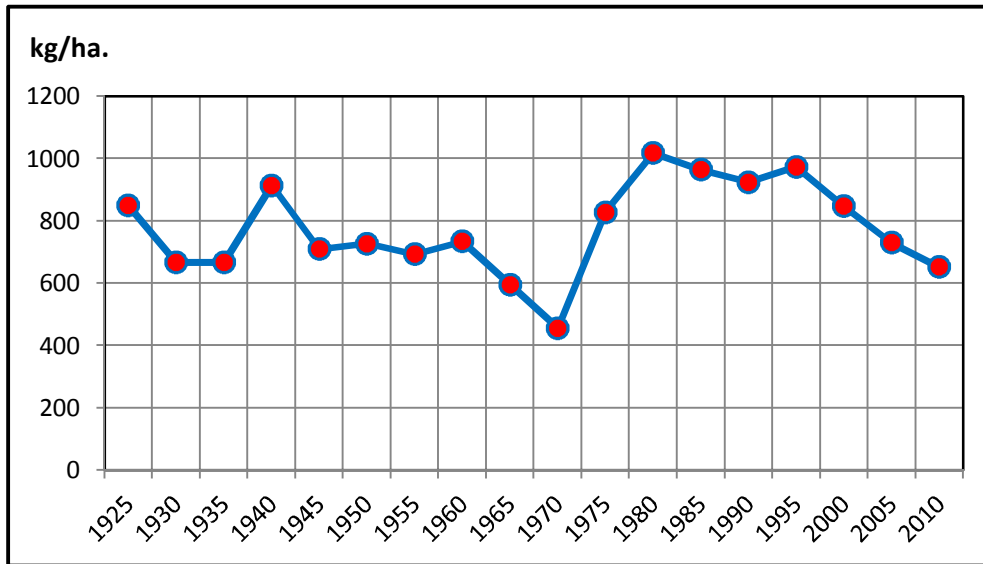
Şekil 7: 2010 Yılında Türkiye ve Yakın Çevresi ile Ortadoğu Tütün Üretiminin Coğrafi Dağılımı

Türkiye'de Tütün Verim Durumu

Türkiye'nin tütün verim durumu incelendiğinde ekim alanı ve üretiminden çok farklı bir seyir izlediği ortaya çıkmaktadır. Söz konusu bu dikkat çekici farklılık özellikle 1965 – 1970'li yıllarda gözlenmektedir. Nitekim bahsi geçen dönem Türkiye'de tütün üretiminin artış eğiliminde olduğu ve ekim alanlarının en geniş sınırlarına ulaştığı dönemdir. Oysaki şekil 8'de görüldüğü gibi aynı dönemlerde tütün verimi en düşük seviyelere inmiş durumdadır.

Tütün verimini incelerken de 1925 – 2010 yılları arasındaki durumu iki döneme ayırarak ele almak mümkündür. İlk dönem 1925 – 1980 yılları arasındaki tütün veriminde istikrarsızlığın yaşandığı dönemdir. 1925’te hektara 849 kg. tütün alınan ülkemizde 1935’te 666 kg.’a kadar gerilese de 1940’ta yeniden artarak 914 kg.’a yaklaşmıştır (Şekil 8). 1945 – 1960 yılları ise genel olarak verimin belli bir seviyede olduğu yıllar olup 1960’tan itibaren ciddi bir gerileme kaydedilmiş ve tütün ziraat tarihinin en düşük seviyesi olan 456 kg.’a (1970’te) kadar inmiştir. 1980’e gelindiğinde ise bu defa en yüksek verim değeri olan 1.018 kg.’a kadar çıkmıştır. İki döneme ayırdığımız tütün veriminde ikinci dönem de 1980 – 2010 yıllarını içermektedir. Bu dönem 1995’teki küçük çaplı artış bir kenara bırakılacak olursa ekim alanlarındaki daralmaya paralel olarak verimin sürekli olarak düştüğü bir dönemdir. 2010 yılına gelindiğinde tütün verimi hektara 652 kg. olarak gerçekleşmiş olup bu değerle dünya tütün verimi sıralamasında da çok gerilerde yer almaktadır.

Kaynak: TÜİK, 2012.

Şekil 8: 1925 – 2010 Yılları Arasında Türkiye Tütün Verim Durumu

Tütün verim durumumuzun 2010 yılında iller ölçeğindeki durumuna baktığımızda sırasıyla Düzce (2.780 kg./ha.), Sakarya (2.450), Kırklareli (2.220), Siirt (1.740) ve Batman ile Diyarbakır (1.550) ilk sıralarda yer almaktadır (TÜİK, 2013). Verimin en yüksek olduğu illere bakıldığında Marmara Bölgesi öne çıkmakla beraber genel olarak tütün üretiminin düşük olduğu illerin öne çıktığı görülmektedir. Tütün üretiminde öne çıkan illerimizin verim durumuna baktığımızda Manisa (610), Denizli (560) ve Samsun (630 kg./ha.)’un Türkiye ortalamasının altında verim değerlerine sahip olduğu, tütün üretiminin ayrı bir öneme sahip olduğu Bafra’da da verimin hektara 570 kg. ile ortalamamı altında olduğu

görülmektedir. Köklü bir tütün yetiştiricilik geçmişi bulunan İzmir’de ise hektara 700 kg. ile Ege Bölgesi’nde en yüksek verimin alındığı il olmuştur. En düşük verim ise Bursa (450) ve Kütahya (510)’da kaydedilmiştir (TÜİK, 2013).

Türkiye’nin Tütün Ticareti

İhracat gelirleri içerisinde hem Osmanlı İmparatorluğu döneminde hem de Türkiye Cumhuriyeti’nde en önemli kalemlerden birisi tütün ihracatı olmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında tütün ihracatı Türkiye toplam dışsatım gelirlerinin % 30’unu oluşturmaktaydı (Ceylan, 1995: 13). İhracatımızdaki bu kayda değer payı 1960’lara kadar % 25 – 40 civarında kalmış fakat son yıllarda payı % 1 – 2’ye kadar gerilemiştir (Öner, 2003: 119). Türkiye günümüzde de dünya Türk (Şark/Oriental) tipi tütün üretiminin yarısına yakınına sağlamakta olup bu tip tütünün ihracatında önemli bir yere sahiptir.

Türkiye’nin tütün ihracat durumuna baktığımızda 1950’de 51.000, 1960’ta 63.000, 1970’de 74.000, 1980’de 83.000 ton olup 1990’lara geldiğimizde 100.000 tonun üzerine çıkarak 121.100 tonluk tütün ihracatı gerçekleşmiştir. 2000’li yıllara geldiğimizde ise ihracat değerlerinde iniş çıkışlar gözlenmekle beraber 2003 – 2008 yılları arasında 100.000 tonun altına düşmemiştir (Tablo 4). 2010 yılına gelindiğinde ise 80.311 tonluk tütün ihracatıyla özellikle 2008 yılındaki değere göre çok ciddi bir gerileme yaşanmıştır.

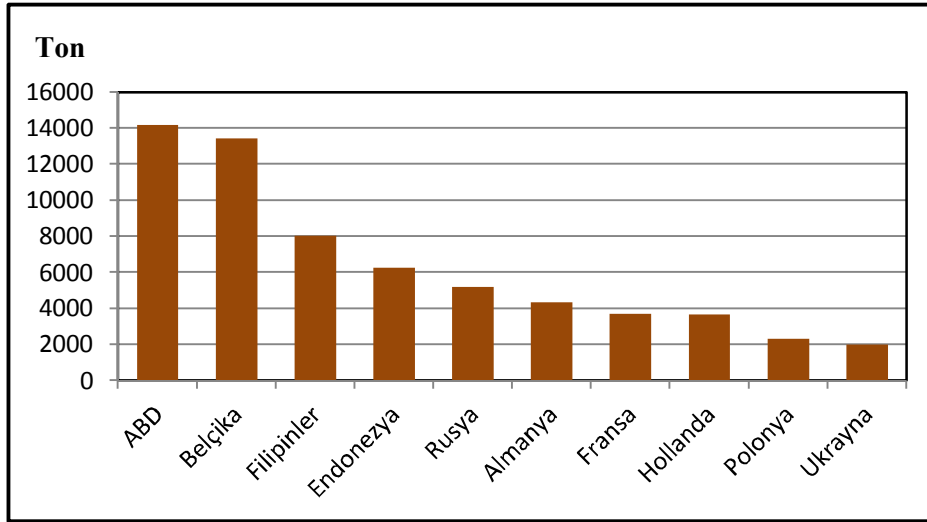
Tablo 4: 2000 – 2010 Yılları Arasında Türkiye’nin Tütün İhracat ve İthalat Miktarı

Yıllar	İhracat (Ton)	İthalat (Ton)
2000	91.060	71.460
2001	95.670	56.320
2002	88.850	55.750
2003	112.430	69.900
2004	106.988	57.300
2005	134.533	67.120
2006	127.976	66.550
2007	113.943	70.096
2008	152.033	83.657
2009	97.184	77.266
2010	80.311	67.241

Kaynak: TEKEL, TAPDK, 2012.

Türkiye tütün üretiminde dünyanın önde gelen ülkelerinden birisi iken benzer şekilde tütün ihracatı konusunda da ilk sıralarda yer almaktaydı. Zamanla tütün mamullerinde insanların değişik aromada ürünlere yönelmeleri ve buna bağlı artan çeşitlilik karşısında Türkiye’de 1988 yılında ithalata başlamış ve zamanla önemli tütün alıcısı ülkeler arasına girmiştir. 1990’da 1.000 ton olan ithalatımız 2000’e gelindiğinde 71.460 tona kadar yükselmiştir (Tablo 4). Son 10 yıllık tütün ithalatımız ise en düşük 2002 yılında 55.750 ton en yüksekte 2008’de 83.657 ton olmuştur. American Blend sigaralarının iç pazardaki

payının artması bu sigaraların üretimi için gerekli tütünün büyük ölçüde yurtdışından temin edilmesi Türkiye’nin tütün ithalatının artışıdaki temel faktördür. Nitekim 1988’den itibaren harmanlanmış sigara tüketimi artarken tamamı Türk (Şark) tipi tütünlerden imal edilen sigara tüketimi azalan bir seyir izlemiştir. 2010 yılı tütün ithalatımıza baktığımızda ise toplam 67.241 tonluk ithalatımız aynı yılın toplam tütün üretim miktarından fazladır.

Kaynak: TAPDK, 2012.

Şekil 9: 2010 Yılı Türkiye’nin Ülkelere Göre Tütün İhracatı

Türkiye 2010’da toplam 55 ülkeye 80.311 ton tütün ihraç etmiş bunun % 78’ini de (63.168 ton) şekil 9’da görülen ilk 10 ülkeye yapmıştır. Aynı yıl söz konusu ihracat değeriyle Türkiye dünya genelinde 7. sırada yer almıştır (FAO, 2013).

Sonuç:

Tarım sektörü doğrudan ve dolaylı olarak sağladığı istihdam, sanayi, turizm (agroturizm) ve ticaret gibi diğer iktisadi faaliyetlere olan büyük etki ve katkısı ile sadece Türkiye’nin değil tüm dünyanın üzerinde en fazla durduğu alandır. Örneğin; 2006’da AB toplam harcamaları içerisinde tarım % 46.7 ile en büyük paya sahiptir. AB müzakereleri süresince de Türk tarımı ciddi değişimlerin ve en büyük dönüşümün yaşanacağı sektör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarım sektörü içerisinde bazı politikalar, uygulamalar ve ürünler çok uzun yıllar güncelliğini ve önemini koruyabilmiştir. Bunlardan bir tanesi ve belki de en eskisi tütün yetiştiriciliği ve politikalarıdır. Tütün (*Nicotiana tabacum L.*) hem Osmanlı İmparatorluğu döneminde hem de Cumhuriyet döneminde ekim alanı, ticareti ve politikalarıyla önemini ve gündemdeki yerini korumuş bir tarım ürünü olmuştur. Ülkemize girdikten kısa bir süre sonra hızla yayılan tütün, insan sağlığına hiçbir yararı bulunmayan, doğrudan veya dolaylı herhangi bir gıda özelliği taşımayan, sadece keyif/zevk amaçlı tüketilen bir endüstri

(keyf/aromatik) bitkisidir. Türkiye şartlarına çok iyi adapte olmuş ve tüm dünyada aranılır hale gelmiş Türk/Şark tipi tütünlerin üretim ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Yakın yıllara değin de dünya tütün üretiminde ilk 5'te, Türk/Şark tipi tütünlerin ihracatında da ilk 3'te kalmayı başarmıştır.

İç Anadolu Bölgesi haricinde ülkemizin tüm bölgelerinde yetiştirilen tütün coğrafi şartlara bağlı olarak farklı özellikte mahsul (Gaziantep'te Hasankeyf tütünü, Pazar'da purluk tütün, İskenderun'da tömbeki tütünü, Bafra'nın kendine has tütünleri ve bir coğrafi işaret olan Çelikhane tütünü gibi) elde edilmesine olanak tanımıştır. Türkiye'deki tütün yetiştiriciliğinin yaygınlaşmasında tütünün adaptasyon yeteneğinin yüksek olmasının yanı sıra destekleme alımlarının yapılması ve kalitesine bakılmaksızın çiftçinin elindeki tütünün alınmasının büyük rolü vardır. Bu durum ilerleyen yıllarda stok sorununa ve Türk tütününün kalitesinin düşerek uluslararası pazarlarda prestij kaybetmesine yol açmıştır. Plansız üretimle ortaya çıkan ihtiyaç fazlası stoklar üretilen tütünlerin gerçek ekonomik değerinin ve maliyetinin çok altında fiyatlarla dünya piyasalarına arz edilmesine neden olmuştur ki ihracatımızda önemli bir payı bulunan tütününü zamanla payındaki daralmada bu durumda etkili olmuştur.

Tütün ziraati ve ticareti Türkiye için oldukça önemli ve stratejik bir noktadayken ilerleyen yıllarda bir sorunlar dizisi halini almış ve çeşitli dönemlerde tütünle ilgili birtakım kararlar alınmasını zorunlu kılmıştır. Devletin bu hususta almış olduğu ilk ciddi tedbir tütün ekim alanlarını sınırlandırmış ve 1994'e gelindiğinde de kota uygulaması başlatmıştır. Fakat bu hususta mevcut stokları eritmediği gibi ilerleyen yıllarda artışın önüne geçilemediği fark edilmiş ayrıca da tütün mamullerinin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkisinin yarattığı gündem, 1996'da belirli alanlarda tütün ve tütün mamulleri tüketiminin yasaklanması üretimde kademeli olarak bir azalma yaratmıştır. Bununla birlikte Türkiye'de üretilen Türk/Şark tipi tütünlerin pazar payının daralması ve yabancı tipte tütünlerin (Virginia ve Burley gibi) ekimine yönelinmemiş olması Türk tütüncülüğünde bir başka sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye topraklarında 400 yıllık bir geçmişi bulunan tütün 2000'li yıllara gelindiğinde yapılan yasal değişikliklerle başka bir boyut kazanmıştır. 9 Ocak 2002 tarihli 24635 sayılı Resmi Gazete ilanı ile yürürlüğe giren 4733 sayılı Kanun ile Türkiye tütüncülüğünde köklü bir değişim niteliğindeki ve yaklaşık 60 yıllık bir uygulama olan destekleme alımları kaldırılmış ve sözleşmeli üretim sistemine geçilmiştir. Yasayla beraber ülke genelinde tütün üretimi tamamen serbest hale gelmiştir.

2002'deki bu büyük değişimle tütün ekim alanlarında dikkat çekici bir daralma ve buna bağlı olarak üretimde dikkat çekici bir gerileme yaşanmıştır. 2010 yılına gelindiğinde Türkiye 81.333 ha.'lık ekim alanından toplam 53.018 tonluk tütün elde etmiş ve bu üretim değeriyle tütün üretici ülkeler içerisinde 18. sırada yer almıştır. Üretimdeki bu gerilemeye bağlı olarak birkaç yıl öncesine değin tütün ziraatından 1 milyonu aşkın kişi geçimini sağlarken 2010'da sayı 217.256'ya kadar düşmüştür. Ege Bölgesi hala en önemli tütün yetiştiricilik merkezi olup Karadeniz Bölgesi'nde Samsun ve çevresi bir diğer önemli tütün üretim merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. İç bölgelerimizde ise tütün yetiştiriciliği azalmakta ve dağınık bir yayılım sergilemektedir. İller bazında ise Manisa, Denizli, Uşak, İzmir ve Samsun en büyük üreticiler olup Düzce, Sakarya ve Kırklareli ise oldukça sınırlı bir tütün üretimi olmalarına karşın en yüksek verimin alındığı yerlerdir.

Türkiye tütüncülüğü konusunda ticarete yaşanan değişim ise oldukça dikkat çekicidir. Dünyanın en önemli Türk tipi tütün ihracatçısı olan ülkemiz ne yazık ki hatalı politikalar neticesinde tütün ithalatçısı konumuna gelmiştir. Özellikle 2010 yılındaki 67.241 tonluk tütün ithalatı toplam tütün üretimimizden daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Buna karşılık aynı yıl 80.311 tonluk tütün ihracatımız gerçekleşmiştir ki mevcut stoklarımız göz önüne alındığında bu oldukça düşük bir seviye olup son 3 yıldır ihracatımızda ciddi bir gerileme yaşanmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ihracatımızdaki payı % 30’u aşarken günümüzde % 2’yi dahi bulmamaktadır.

Tütün yetiştiriciliği ve ticaretindeki bu gerilemelere rağmen gerek istihdam gerekse ekonomiye sağladığı katma değer açısından Türkiye için hala önemli bir tarım ürünüdür. 2010 yılı itibariyle gerek AB ölçeğinde gerekse komşu ülkeler ve Ortadoğu kapsamında bölgenin en önemli tütün üreticisi ve tedarikçisidir. Fakat alınan tedbirler ve tütün ziraatındaki hızlı gerileme Türkiye’nin tütün pazarındaki payını hızla geriletebilecektir. Her ne kadar daha öncede bahsettiğimiz gibi insan sağlığına yararından öte zararı dokunan bir ürünün hammaddesini teşkil ediyor da olsa ekonomik hayattan bir anda silinemeyecek bir üründür. Çeşitli teşvikler ve eğitimlerle tütüne alternatif ürünlerin yetiştirilmesi konusunda uygulanan proje ve politikalar ne yazık ki öngörülen sonucu sağlamamış ve çok az çiftçi bu anlamda devlet desteğine başvurmuştur. Tütün ekiminden uzaklaşan çiftçiler ekseriya bölgelerine özgü ürünlerin ekimine yönelerek tanımadıkları bitkilerin ziraatından uzak durmayı tercih etmişlerdir. Fakat burada belirtilmesi gereken bir diğer önemli nokta da tütüne alternatif bir zirai ürünün bulunmasında yaşanacak güçlülüdür. Yetiştiricilik kısmında da belirtildiği gibi tütün eğimli sahalarda, çok da zengin olmayan topraklarda, münavebe, sulama ve gübreleme gerektirmeyen bir bitkidir. Başka bir ifadeyle çiftçi tarafından atıl olarak adlandırılan sahalarda değerlendirilmesinde oldukça önemli ve uygun bir bitki olan tütüne alternatif bulmak oldukça güçtür.

Tütün yetiştiriciliği konusunda ülkemizdeki bir diğer eksiklik ise birlik ve kooperatifleşmenin neredeyse olmamasıdır. Sözleşmeli üretime hazırlıksız geçen tütün üreticisi zaman zaman haklarını hukuki yollara başvurarak arar pozisyona düşmektedir. Bu anlamda kamunun da desteğiyle alıcı karşısında güçlerinin artırılabilmesi için üretici örgütlenmesi üzerinde durulması gereken bir konudur. Ayrıca “AB Ortak Tarım Politikaları” ile uyumlu bir tarımsal yapılanma sağlayabilmek için tütün üreticilerinin örgütlenmesi (Kooperatif, üretici birlikleri, sendika olarak) gerekmektedir.

İnsan sağlığına olan olumsuz etkilerinin oluşturduğu kamuoyu bilinci, ilk olarak 1996’da başlayan yasakların alanını genişleterek artması, uluslararası pazarlarda rekabet gücünün düşmesi ile birlikte ilerleyen yıllarda tütün üretiminde yaşanan gerilemenin artarak devam edeceği öngörülmektedir. Bununla birlikte asıl gerekli olan Türk tütüncülüğünde stabil bir üretim seyrine ulaşabilmektedir. Gelişen dünya, insan sağlığına verilen önem ve artan bilincin uzun vadede tütün ziraati için olumlu bir tablo sergilemeyeceği açıktır. Bu nedenle öncelikle tütün üretiminde planlı bir azalma ve devamında üretimi belli bir dengede tutuma hem üreticiyi birden bire mağduriyete düşürmenin önüne geçecek hem de Türkiye

bölgesel anlamda (AB, Ortadoğu ve komşuları içerisinde) hala önemli bir üretici olarak bu faaliyetten kayda değer bir kazanç sağlamaya devam edecektir.

Son olarak Türkiye'deki üstün vasıflı ve yöresel bir özellik arz eden tütünlerimizin coğrafi işaret kapsamına alınarak korunması hem kültürel hem de ticari açıdan büyük önem arz etmektedir. Nitekim bu kapsamdaki tek örnek olan *Çelikhan Tütünü* ile birlikte Bafra Tütünü, Şemdinli Tütünü, İzmir Tütünü ve İskenderun Tömbeki Tütünü işaretleme kapsamına alınarak birer marka haline getirilmelidir. Bu durum ulusal ve uluslararası pazarlarda üreticiye ve sektörde faaliyet gösterenlere önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça:

- Anonim, (2013). “Adıyaman Tütün Raporu”, İpekyolu Kalkınma Ajansı, Adıyaman Yatırım Destek Ofisi, s. 37, Adıyaman.
- Anonim, 2013). “Tütün Ekserleri Derneği”, <http://www.tutuneksper.org.tr/>, (Son erişim: 24.03.2013).
- Arslan, İ., (2009). “İngiliz Konsolos Raporları Işığında XIX. Yüzyıl Ortalarında Drama Sancağı'nda Tütün Yetiştiriciliği ve Ticareti”, Turkish Studies, Sayı: 4/3, s. 154 – 178, Ankara.
- Baydar, H., (2009). “Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Bilimi ve Teknolojisi”, Genişletilmiş 3. Baskı, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayın No: 51, Isparta.
- Borio, G., (2001). “The Tobacco Timeline”, http://www.tobacco.org/resources/history/Tobacco_History21.html, (Son erişim: 24.03.2013).
- Bulut, İ., (2006). “Genel Tarım Bilgileri ve Tarımın Coğrafi Esasları (Ziraat Coğrafyası”, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, s. 255, Ankara.
- Ceylan, İ.C., (1995). “Türkiye’de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi”, Ankara Üniv. Fen Bilimleri Enst., Basılmamış Doktora Tezi, s. 200, Ankara.
- Conte Corti, E.C., (1946). “Tütün Keyfi: Tütün İçmenin Menşei, Mücadele ve Zaferi”, TEKEL Tütün İnstitüsü Yayınlarından C. Serisi, No. 4, s. 160, İstanbul.
- Çamaş, N., (2006). “Tütün Üretimi, Yaprak Tütün Ticareti ve Sigara Sanayinin Samsun’un Tarımsal ve Sosyo-Ekonomik Yaşamı Üzerindeki Roller”, Geçmişten Geleceğe Samsun, I. Kitap, s. 565 – 583, Samsun.
- Darkot, B., (1963). “Türkiye İktisadi Coğrafyası”, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 1307, Coğrafya Enstitüsü Yayın No: 51, s. 236, İstanbul.
- Doğanay, H., Coşkun, O., (2012). “Tarım Coğrafyası”, Güncellenmiş II. Baskı, Pegem Akademi, s. 488, Ankara.
- Doğruel, F., Doğruel, A.S., (2000). “Osmanlı’dan Günümüze TEKEL”, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, s. 398, İstanbul.

- DPT, (2004). “VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii Özel İhtisas Komisyonu II. Raporu”, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, s. 56, Ankara.
- Er, C., Başalma, D., Ekiz, H., Sancak, C., (2011). “Tarla Bitkileri II.”, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2254, s. 235, Eskişehir.
- FAO, (2013). “Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü” Tarım İstatistikleri, <http://faostat.fao.org/>, (Son erişim: 24.03.2013).
- Gül, U., Arısoy, H., Sivük, H., Ataseven, Y., (2009). “Alternatif Ürün Projesi Kapsamında Tütün ve Bazı Ürünler Arasında Kârlılık Karşılaştırmaları”, Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, Yıl: 2009-6, Sayı: 3, s. 215 – 226, Tekirdağ.
- Gümüş, A.H., (2009). “Türkiye’de Tütün Politikaları, Pazarlama Sorunları ve Çözüm Önerileri”, Tütün Ekspertleri Derneği, TÜTEV Yay., s. 248, İzmir.
- İzbrak, R., (1984). “Türkiye”, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 263, II. Baskı, s. 677, İstanbul.
- Kaptangil, K., (1985). “Tütüncülüğümüzün Dünü, Bugünü ve Yarını”, Cumhuriyet Üniv. Fen – Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 4, s. 53 – 85, Sivas.
- Mercimek, V., (1999). “Tarihi Süreç İçerisinde Türkiye’de Yetiştirilen Tütün Miktarı ve Değişim Sebepleri”, Tütün Ekspertleri Derneği Bülteni, Sayı: 42, Mart-Nisan 1999.
- Öner, M., (2003). “Tarihsel Gelişim Sürecinde Milli Tütün Politikalarımız” Tütün Kitabı (Ed. Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi 195, s. 119 – 138, İstanbul.
- Özavcı, Ö., (2007). “Cumhuriyet’ten Günümüze Türkiye Tütün Ekonomisi ve Politikaları: AB Ülkeleri ile Bir Karşılaştırma”, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 198, Eskişehir.
- Özdemir, M., (2010). “Türkiye’de Tütün Sektörünün Tarihi ve Ekonomik Yapısı”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 97, Tokat.
- Savaş, R., (1969). “Ticaret ve Endüstri Bitkileri (Özel Tarla Ziraatı)”, Kardeş Matbaası, s. 187, Ankara.
- Şahin, G., (2011a). “Coğrafi İşaretler Kapsamında Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin Tarım Ürünleri”, GAP VI. Tarım Kongresi, 09 – 12 Mayıs 2011, Şanlıurfa.
- Şahin, G., (2011b). “Türkiye’nin Coğrafi İşaretleri”, Uluslararası Katılımlı Coğrafya Kongresi, 07 – 10 Eylül 2011, İstanbul.
- TAPDK, (2012). “Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu 2011 Faaliyet Raporu”, T.C. Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu Yay., s. 168, Ankara.
- Taşlıgil, N., (1990). “Manisa Ovaları ve Çevresi”, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü, s. 523, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

- Taşlıgil, N., (1992). “Türkiye’de Tütün Ziraati”, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 27, s. 129 – 138, İstanbul.
- TÜİK, (2012). “İstatistik Göstergeler 1923 – 2011”, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Yayın No: 3890, Ankara.
- TÜİK, (2013). “Türkiye İstatistik Kurumu Bitkisel Üretim İstatistikleri”, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul>, (Son erişim: 24.03.2013).
- Türkoğlu, A., (1979). “Gıda Maddeleri”, İktisadi Coğrafya I. Kitap, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 2563, İktisat Fakültesi Yayın No: 438, s. 262, İstanbul.
- Yaşar, O., (2004). “Türkiye’de Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii ve Son Tütün Yasasının Sektöre Etkileri”, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 42, s. 73 – 90, İstanbul.
- Yılmaz, C., (2007). “Bafra Ovası’nın Beşeri ve İktisadi Coğrafyası”, II. Baskı, Kızılırmak Ofset Matbaacılık, s. 238, Samsun.

Türkiye 'de Tütün (Nicotiana Tabacum L.) Yetiştiriciliğinin Tarihsel Gelişimi ve Coğrafi Dağılımı